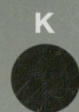
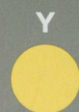
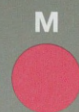
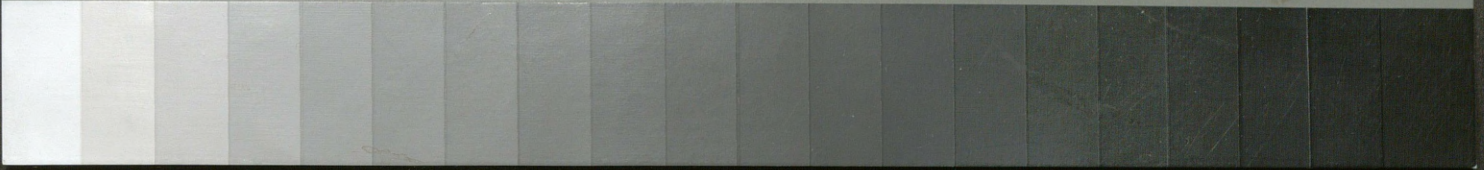

Grey Scale #13

DANES
PICTA
.COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

JAN BIELIŃSKI

REPETYTORIUM HISTORII FILOZOFII

przystosowane do programu studiów uniwersyteckich.

LWÓW 1939

WYDAWNICTWO
LWOWSKIEGO INSTYTUTU WYDAWNICZEGO
Lwów, ul. Batorego 16.

25 35

6572/
1

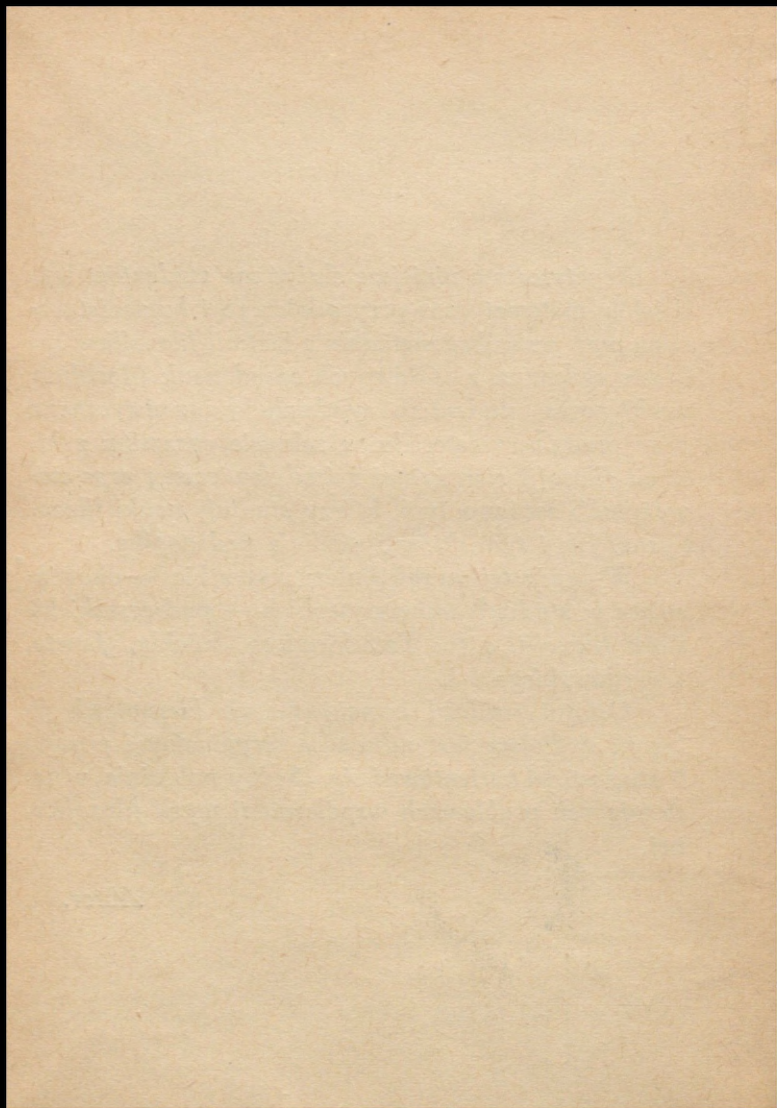

Repetitorium niniejsze służyć ma studentom wydziałów matematyczno=przyrodniczego i humanistycznego przy przeróbce materiału z historii filozofii w zakresie egzaminu z „Głównych zasad nauk filozoficznych” oraz studentom wydziału humanistycznego przy przeróbce materiału w zakresie egzaminu z historii filozofii starożytnej i średniowiecznej oraz nowożytnej; zarówno tym, którzy studiują nauki filozoficzne, jak i tym, którzy studiują pedagogikę.

W pracy tej uwzględniłem wszystkie — obowiązujące w studiach uniwersyteckich — podręczniki historii filozofii, a to: Tatarkiewicza, Stöckla, Janeta, Twardowskiego i i.

Ostatni rozdział o najnowszych kierunkach filozofii w Polsce jest całkowicie oryginalny i pozwoli studentowi zorientować się, choćby pobieżnie, w narastających problemach współczesnej myśli filozoficznej.

Autor.

PODZIAŁ HISTORII FILOZOFII.

Podobnie jak dzielimy historię na starożytną, średniowieczną i nowożytną, tak też i w historii filozofii rozróżniamy filozofię starożytną, średniowieczną i nowożytną. Punktami granicznymi są i tu i tam daty:

1) od czasów najdawniejszych do r. 476 po Chr., tj. do upadku państwa zachodnio-rzymskiego — **historia i filozofia starożytna**,

2) od r. 476 do końca w. XV (1492 r.) — **historia i filozofia średniowieczna**,

3) od r. 1492 do czasów dzisiejszych — **historia i filozofia nowożytna**.

Daty te nie są przypadkowe. Rozpoczynają one bowiem nowe okresy w dziejach ludzkości, uwidaczniają przemiany zewnętrzne (polityczne, społeczne), jak i duchowe. Upadek państwa zachodnio-rzymskiego (476 r.) był wynikiem rozpadu polityczno-społecznego cesarstwa rzymskiego, a jednocześnie wynikiem rozkładu duchowego pod wpływem przenikania się wzajemnego rozmaitych prądów i poglądów życiowych, a w szczególności filozoficznych. Nowe warunki społeczne i polityczne (barbarzyńcy na gruzach Rzymu, początki państw europejskich), nowe formy życia kulturalnego (klaszatory — centrum nauki) wywołały nowy pogląd na świat, nowy pogląd

filozoficzny. Trwa on tak długo, dopóki trwają niezmienione warunki materialne, społeczne, polityczne. Z ich zmianą (odkrycia geograficzne i z nimi związany wzrastający dobrobyt ludności) zmieniają się znów poglądy, tworzy się reakcja przeciw dotychczasowym formom życia, powstaje nowa teoria życia — nowa filozofia.

Dzieje filozofii, jak i każda nauka historyczna, upraszczają pewne zjawiska, by ich obraz uczynić jaśniejszym, by ukazać w sposób nieskomplikowany prawa, które rządzą tymi zjawiskami. Musimy zdać sobie sprawę z tego, że prawa te istnieją i działają ciągle, że w ramach każdego np. prądu filozoficznego dadzą się wyróżnić okresy podobne do tych, jakieśmy wyróżnili w łącznych dziejach filozofii. Każdy pogląd rodzi się, wzrasta, tworzy systemy i szkoły, przechodzi okres krytyki i zamiera wreszcie, lecz skutki jego i konsekwencje trwają nadal w innych, następnych poglądach, czasami realizują się w życiu, choć może w zupełnie odmienny sposób, niżby tego twórcy filozofii pragnęli.

FILOZOFIA STAROŻYTNA.

PODZIAŁ FILOZOFII STAROŻYTNEJ.

W tym odcinku dziejowym myśli ludzkiej wyróżniamy 5 okresów:

- I. okres powstawania filozofii (VI—V w. przed. Chr.),
- II. „ oświecenia, racjonalizmu (V w. p. Chr.),
- III. „ systemów starożytnych (IV w. p. Chr.),
- IV. „ szkół (III—I w. przed Chr.),
- V. „ synkretyczny (I w. przed Chr.—V w. p. Chr.).

I. Okres powstawania i rozwoju filozofii (VI—V w. przed Chr.).

Filozofia stała się możliwa dopiero na wyższym stopniu kultury materialnej. Zastanawianie się nad światem, nad otaczającymi człowieka zjawiskami wymagało wolnej głowy, pozbytej troski o byt codzienny. W początkach okresu starożytnego dwa były siedliska filozofii: kolonie greckie w Małej Azji (Jonia) i kolonie greckie na Sycylii i południowych Włoszech (Wielka Grecja). Podczas gdy Grecy zamieszkali na półwyspie bałkańskim borykali się z niesprzyjającymi warunkami górskimi, ich rodacy — koloniści doszli do dobrobytu ekonomicznego, co pozwoliło im zająć się sprawami teoretycznymi.

W tym więc okresie wyróżniamy 2 skrajne grupy filozoficzne:

- a) Jońscy filozofowie przyrody,
- b) Pitagorejczycy.

Pozostałe grupy kontynuowały poglądy jednego z tych dwóch stanowisk.

1. JOŃSCY FILOZOFOWIE PRZYRODY

wyszli od umiejętności praktycznych, a przedmiotem ich rozważań był świat otaczający człowieka z jego tajemniczymi i niewytłumaczalnymi zjawiskami. Ten okres ma więc charakter **kosmologiczny**. Kto mógł dać sobie radę ze światem w doskonały sposób, kto potrafił pokierować życiem według własnej myśli, kto umiał innym dobrze poradzić — ten był mędrcem. Legendarne dzieje filozofii greckiej uważają za jej twórców siedmiu mędrców, dlatego najpierwotniejsze czasy filozofii greckiej — to **okres siedmiu mędrców**. Listy tych siedmiu mędrców zawierają co najmniej 2 razy tyle nazwisk, powtarza się jednak zawsze imię najwybitniejszego z nich, którym był

TALES z Miletu (VII/VI w. przed Chr.).

On pierwszy przeszedł od umiejętności praktycznych do nauki drogą uporządkowania posiadanych wiadomości. A wiedzę posiadał ogromną (znany go jako twórcę podstawowych twierdzeń geometrii). Umysł jego o tendencjach systematyzujących szukał wszędzie praw, jedności. Jedność świata znalazł w wodzie, twierdził bowiem, że **wszystko jest z wody**, tzn. nie (jak dotąd uważano) stworzone przez boga wód Okeanosa, ale składa się, jest zbudowane z realnej wody. Interesowało Talesa również zaga-

dnienie **ruchu**. Materii przyznał zdolność poruszania się. Takie stanowisko nazywamy **hilozoizmem** (hyle — materia, zoe — życie, ruch).

ANAXYMANDER z Miletu (VI w.)

był kontynuatorem poglądów Talesa. On to wprowadził pojęcie „zasady“ i „natury“ rzeczy (arche) jako jej najistotniejszego składnika. W odróżnieniu od Talesa mniemał, że tą „arche“ jest nieokreśloność, **bezkres** (apejron), z którego świat powstał przez wyłanianie się przeciwieństw. Do swoich poglądów doszedł nie drogą obserwacji (bo skądżeby obserwacja realnego świata mogła doprowadzić do takich twierdzeń!), lecz drogą rozumowania, drogą **dedukcji**. Anaxymander zapoczątkował w dziejach myśli ludzkiej nieliczenie się z światem rzeczywistym, z obserwacją i doświadczeniem.

ANAXYMENES (VI w.)

zmodyfikował „zasadę“ Talesa i Anaxymandra, gdyż na miejsce wody i bezkresu dał **powietrze**. Widział bowiem, że powietrza jest wszędzie pełno, rzekomo nie zużywa się, więc stanowi doskonały materiał do budowy świata. Powietrze jako zasada umożliwiło mu wykazać jednolitość przyrody i zależność stanu skupienia od temperatury. Badanie zjawisk meteorologicznych miało być podstawą badania wszechrzeczy, gdyż meteorologia zajmuje się powietrzem, a powietrze, to — arche.

Z jońskich przyrodników wyszedł

2. HERAKLIT z Efezu (VI/V w.)

*dialektyka
materialista*

lecz zajął stanowisko odmienne od dotychczasowych. Zasadą był dla niego **ogień**, ale nie znalazł już jedności, jak jego poprzednicy, lecz wieczną **zmiennność**, wariabilizm. On jest autorem powiedzenia, że „wszystko płynie“ („panta rei“) i że „życie jest zmienne jak rzeka, gdyż nie można nigdy wejść do tego samego strumienia wody“. Zmienność rzeczy pociągnęła za sobą ich **względność** (relatywizm). Jednakowoż mimo zmienności i względności jedno prawo rządzi światem: jest nim „logos“, **rozumność świata**. „Logos“ Heraklita jest pierwszym ogniwem w teocentrycznym (bogowładnym) pojmowaniu świata.

Heraklit stworzył podwaliny pod **krytykę poznania zmysłowego**. Zmysły są złymi świadkami, skoro widzą jedność tam, gdzie w rzeczywistości panuje zmienność, lub na odwrót.

W etyce odróżniał Heraklit etykę tłumu od etyki mędrcą, uznawał więc — **indywidualizm**.

3. ELEACI

tworzyli grupę zajmującą stanowisko wręcz przeciwne do stanowiska heraklitejskiego. Przewodcą tego odłamu był

PARMENIDES z Elei (VI/V w.).

Z prostego, zda się nic nie mówiącego zdania: „był jest, niebytu nie ma“ wywiódł Parmenides teorię bytu, o którym twierdził, że nie ma początku, jest wieczny, ciągły, niezmienny, niepodzielny, stały, jeden i nieruchomy. (Przyznając bytowi tę ostatnią

właściwość zerwał P. z dotychczas powszechnie uznawanym hilezoizmem). Teoria bytu Parmenidesa nosi nazwę „ontologicznej zasady tożsamości“; pojawiła się ona powtórnie i to jako prawie powszechnie uznawana w filozofii chrześcijańskiej.

W poglądach swoich stosował Parmenides metodę dedukcji, gdyż tylko ta mogła zaspokoić odczuwaną przezeń potrzebę jedności i stałości.

O umyśle sądził, że ma naturę bierną, że tylko o tym jest myśl, co rzeczywiście istnieje, wynikała więc tożsamość bytu i myśli.

Parmenides stworzył pogląd, następcą jego

ZENON z Elei

był jego apologetą (obrońcą) i polemistą. Zasłynął Zenon jako autor b. ciekawych argumentów przeciw ruchowi:

1. **Dychotomia:** skoro przebywamy jakąś drogę, to najprzód musimy przejść $\frac{1}{2}$ drogi, potem $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$ itd. w nieskończoność, dlatego też ruch w skończonym czasie jest niemożliwy.

2. **Achilles:** Achilles nigdy nie dogoni żółwia, który rozpoczął o sekundę choćby przed nim wyścig, bo Achilles musi najpierw dojść do miejsca, w którym żółw znalazł się w chwili, gdy Achilles rozpoczął wyścig; skoro Achilles dojdzie do tego miejsca, żółw tymczasem posunie się dalej, Achilles musi znów dojść do tego miejsca i tak w nieskończoność.

3. **Strzała:** Strzała nie leci w powietrzu, bo w każdej chwili widzimy ją jako nieruchomą, więc jakżeby mogła poruszać się, skoro wciąż jest nieruchoma?

Wszystkie te tzw. antynomie były przez długie wieki zagadką dla wielu filozofów. Każdy wiedział,

że coś tu jest nie w porządku, bo przecież jasne jest, że Achilles w życiu przegania żółwia, że przebywamy rozmaite drogi, że strzała porusza się itd. Z logicznego punktu widzenia nie można było tym rozumowaniom nic zarzucić. Błądność ich wykazali dopiero z pocz. XX w. wybitni logicy angielscy Russel i Whithead, dla których antynomie Zenona okazały się twórczą podniętą. Teoria klas i teoria stosunków Russela pozwoliły na rozjaśnienie tych kwestyj.

Wśród ostatnich kontynuatorów Parmenidesa, to jest w SZKOLE MEGAREJSKIEJ, której kierownikiem był

EUKLIDES

wykształciła się **erystyka**, tj. sztuka klócenia się; przekonywania drugiego, że się ma rację, ot tak dla zabawy, choć wie się o tym, że się racji nie ma. Euklides jest też twórcą słynnych antynomii, np. Kłamca, Elektra, Łysina, Rogacz itd.

Kłamca: Pewien Kreteńczyk powiedział: „Wszyscy mieszkańcy Krety kłamią“. Skoro on jest Kreteńczykiem, więc kłamie, a zatem nieprawdą jest, że wszyscy Kreteńczycy kłamią, czyli wszyscy mówią prawdę, więc i nasz Kreteńczyk mówi prawdę, czyli prawdą jest, że wszyscy Kreteńczycy kłamią i znów to samo.

Autorstwo tych antynomii przypisują niektórzy EUBULIDESOWI.

Krańcowe stanowiska Heraklita (zmiennność) i eleatów (stałość bytu) łączyli w sobie

4. SYNTETYCY,

wśród których wyróżnił się

EMPEDOKLES z Agrygentu na Sycylii (V w.) godząc w swoim poglądzie na „arche” — zasadę rzeczy — wszystkie dotychczasowe stanowiska. Rozróżnił bowiem 4 składniki materii: wodę, powietrze, ogień i ziemię (**pluralizm**), zerwał z hilozoizmem przyjmując istnienie prócz tych składników 2 sił: miłości i niezgody, będących przyczyną wszelkiego ruchu.

W teorii postrzegania twierdził, że spostrzeżenie powstaje wtedy, gdy wypływy z oka i z przedmiotu zetkną się bezpośrednio, przy czym podobnem poznajemy podobne.

ANAXAGORAS

wyróżnił w materii jej **zarodki** (homojomerie), które tworzą olbrzymią złożoność świata i jego nieskończoną różnorodność. Zbliżony więc był pod tym względem raczej do Heraklita, niż do Parmenidesa. Przyjął też za „logosem” Heraklita **pojęcie ducha** jako subtelnej materii poza przyrodą.

W poglądzie na postrzeganie sądził inaczej, niż Empedokles: przeciwne poznaje przeciwne.

I. Okres powstawania i rozwoju filozofii wydał już w V w. jeden z najsilniej logicznie i naukowo zbudowanych systemów. Jego twórcą był

DEMOKRYT z Abdery i ATOMIŚCI.

Dotychczasowe wyniki rozważań filozoficznych

były czasami cenne, czasami błahe. Filozofia materialistyczna Demokryta i atomistów wystąpiła od razu w konkretnej formie i doskonałej budowie logicznej. Poglądy tej grupy przewijają się poprzez wieki aż do naszych czasów w mało co zmienionej postaci.

Materialistami byli wszyscy prawie dotychczasowi filozofowie, gdyż przyjmowali istnienie tylko materii, przydając jej czasem zdolność ruchu (hilo-zoizm), czasami odbierając jej tę zdolność. Nawet duch u Anaxagorasa jest subtelną materią. Jednakowoż u nikogo z nich nie wystąpiła teoria filozoficzna w tak czystej i jednolitej formie, jak u Demokryta.

Poglądy:

Wszelka teoria musi być zgodna z doświadczeniem. Puszczanie wodzów fantazji, posługiwanie się wyłącznie metodą dedukcji (Anaxymander, Parmenides) doprowadza do wytworzenia obrazu świata najzupełniej fałszywego.

Cała przyroda składa się z mnogości **atomów**, mających tylko **ilościowe** własności, którymi są: kształt, położenie i wielkość. Własnością atomów jest też ruch. Atomy są w próżni — materia jest zatem nieciągła. Atomy są niepodzielne — taki pogląd nazywamy **finityzmem**, gdyż nie uznaje on przechodzenia do nieskończoności*).

*) Teoria atomistyczna Demokryta znalazła naukowe uzasadnienie w chemii nowoczesnej, gdzie przyjmuje się istnienie niepodzielnych elektronów, tworzących dzięki swej ilości i ułożeniu wokół jądra atom pierwiastka. Jakość uzyskuje się więc drogą kształtu, ilości i porządku, jak u Demokryta. Niepodzielny elektron jest dowodem finityzmu w chemii nowoczesnej.

W teorii postrzegania podkreślił Demokryt, dziś powszechnie uznawaną, **subiektywność wrażeń zmysłowych**.

Uznając złudę wrażeń zmysłowych wprowadził Demokryt rozum jako najwyższą instancję korygującą.

Odrzucił wreszcie nienaukowy finalizm głoszący, że we wszechświecie panuje celowość, jako skutek dążenia do istniejącego poza przyrodą wzoru, a przyjął **determinizm** — pogląd, że światem rządzi stosunek przyczynowy, każdy skutek jest wynikiem przyczyny. I ten pogląd dzisiaj znalazł powszechne uznanie.

W etyce głosił, że **zadowolenie** (eudajmonizm) jest celem życia, a środkiem jego uzyskania jest rozum. Uznawał więc **etykę intelektualistyczną**.

Krańcowo odmienne stanowisko zajmowali

5. PITAGOREJCZYCY.

Tworzyli oni niejako sektę religijną: posiadali własne obrzędy, różniące ich wydatnie od reszty „świeckich“ (jeżeli tak można nazwać) filozofów starożytnych. Kierunek ten powstał w Wielkiej Grecji (Sycylia i południowa Italia), a głównym jego przedstawicielem był

PITAGORAS z Samos (VI w.).

Jemu to przypisuje się główne twierdzenia geometryczne (twierdzenie Pitagorasa, twierdzenie o sumie kątów w trójkącie i i.). Najważniejszych **odkryć matematycznych** dokonali pitagorejczycy w **akustyce**. Stwierdzili bowiem, że przyczyną dźwięku jest ruch ośrodka, a harmonia muzyczna polega jedynie na

stosunku liczbowym. Te odkrycia matematyczne umożliwiły pitagorejczykom **uznanie liczby za zasadę bytu**; twierdzili, że realne w rzeczach są tylko cechy liczbowe (pod tym względem nie różnili się od atomistów). Za zasadniczy czynnik uznali więc nie materię, lecz liczbę, **formę**. Stąd wywnioskowali inną cechę **bytu**: jego **dwoistość**. Wyróżnili bowiem: 1) czynnik kształtujący — **liczbę** i 2) czynnik kształtowany — **bezkres**.

Odkrycia matematyczne doprowadziły pitagorejczyków do **spekulacji liczbowych**. Twierdzili, że wszechświat składa się z 10 sfer (niby kul współśrodkowych), pozostających w ciągłym ruchu obrotowym. Ten pogląd związany był w pewnej mierze z ich **odkryciami astronomicznymi**. Uznawali bowiem kulistość ziemi, regularność i ład wszechświata; odkryli, że szybkość planet jest odwrotnie proporcjonalna do kwadratu odległości. Istotę **systemu pitagorejskiego** stanowi teza, że wszystkie planety obracają się dokoła idealnego środka, będącego środkiem owych 10 sfer.

Ponieważ wszystko we wszechświecie polega na ruchu i liczbie, ładzie i porządku, przeto istnieje tak zwana **harmonia świata**.

Jednym z objawów tej harmonii jest **muzyka sfer**, harmonijne dźwięki, które wydaje owych 10 sfer przy równomiernym obrocie. Muzyki tej nie dostrzegamy zazwyczaj, bośmy się do niej przyzwyczaili, słysząc ją stale przez całe życie.

Pitagorejczycy stanowili więc odrębne ogniwo w rozwoju starożytnej myśli filozoficznej. Łączyli w sobie pierwiastki naukowe, pozytywne z całym szeregiem poglądów mistycznych, nienaukowych, które były zazwyczaj tylko wnioskami fantazji, wy-

wiedzionymi z rzeczowych i naukowych racji. Nie mniej jednak zawdzięczamy im znajomość zasadniczych praw geometrii euklidesowej i niejedną słuszną myśl z dziedziny astronomii. Dość wspomnieć, że jeden z późniejszych pitagorejczyków uznawał podwójny ruch ziemi (obrotowy i postępowy) i uważał słońce za środek systemu. Był to **Arystarch**. Na tyle wieków wyprzedził Kopernika.

Zebranie. W pierwszym okresie filozofii starożytnej rozróżniamy dwie główne grupy myślicieli:

- 1) jońskich filozofów przyrody i
- 2) pitagorejczyków.

Zajmowali oni krańcowo różne stanowiska. Podczas gdy pitagorejczycy nie mieli następców w swych poglądach, to myśli filozofów przyrody znalazły kontynuatorów w filozofii

- A) Heraklita i B) eleatów.

Teorie ich, w zasadzie nie mające punktów styecznych, starali się uzgodnić kompilatorzy, czy syntetycy

- a) Empedokles,
- b) Anaxagoras.

Systemy wszystkich tych kontynuatorów jońskiej filozofii przyrody złożyły się na najdorzalsze osiągnięcia myśli filozoficznej tego okresu, — na atomistyczny system

- c) Demokryta.

II i III okres oświecenia i systemów (V—IV w. przed Chr.).

Dotychczasowa filozofia miała charakter **kosmologiczny**, tzn. zajmowała się jedynie problemami za-

sady świata, materii, kształtu itd. Na przełomie VI i V w. przed Chr. zmienia się charakter filozofii starożytnej. Zanikają zainteresowania kosmologiczne, a rodzą się nowe — **humanistyczne**. Reprezentują je

1. SOFIŚCI,

których przewódcą jest

PROTAGORAS z Abdery (V w.).

Nowy stosunek sofistów do nauki objawia się 3-ma rysami:

1) za przedmiot swych badań uważają człowieka — **humanizm**,

2) kierują się względami praktycznymi — **praktycyzm**,

3) jako metodę swych badań stosują wyłącznie doświadczenie — **empiryzm**. Ich teoria poznania jest **minimalistyczna**. Nie silą się na rozważanie zagadnienia powstania i budowy świata, skoro nie znają jeszcze samych siebie, nie znają człowieka. Trzeźwe ich poglądy obejmują twierdzenia, że poznajemy wyłącznie zmysłami (**sensualizm**), że prawda jest dla każdego inna (**relatywizm**), że ma ona znaczenie praktyczne (**praktycyzm**) i jest umowna, nie z góry nadana, lecz przyjęta dzięki umowie (**konwencjonalizm**).

Późniejsze pokolenia filozofów nie odniosły się rzeczowo do sofistów. Wypaczono ich tezy, doprowadzając do nonsensów. „Sofista“ stał się synonimem płytkiego człowieka, lubującego się w logicznych krętowniach. Znaczenie sofistów uwydatnione zostało dzięki kierunkom najnowszej filozofii, wykazującym wiele punktów stykowych z poglądami szkoły Protagorasa z Abdery.

Do twórców właściwej filozofii greckiej należy

2. SOKRATES z Aten (469—399 przed Chr.).

Poglądy jego dotyczą dwóch działów: **etyki** i **logiki**. W etyce głosił **moralizm**, tzn. myśl, że dobrem bezwzględny jest cnota; uważał, że cnota wiąże się z pożytkiem i szczęściem, tzn. że życie cnotliwe jest zarazem życiem szczęśliwym. W poglądzie na samą cnotę uznawał **intelektualizm** — myśl, że cnota jest wiedzą. Wystarczy wiedzieć, wystarczy znać, by prowadzić życie cnotliwe.

Jak poznać cnotę? — oto zasadniczy problem logiki sokratycznej. W zdobywaniu wiedzy rozróżniał Sokrates dwie metody: a) metoda **elenktyczna**, czyli zbijania — polegała na wykazywaniu błędności rozumowania ludzkiego przez sprowadzenie do jawnej sprzeczności; b) metoda **majeutyczna**, czyli akuszerska — służyć ma wydobywaniu **tkwiącej w człowieku** intuicyjnej wiedzy o dobru drogą: 1) analogii, 2) indukcji i 3) definicji. Znany jest przykład „wydobycia” przez Sokratesa znajomości twierdzenia Pitagorasa z wieśniaka greckiego. Oczywiście szło tu o sugestię.

Znaczenie Sokratesa polega przede wszystkim na wprowadzeniu do filozofii starożytnej nowego momentu — moralizmu, oraz na stosowaniu odkrytych przez siebie metod logicznych.

Życie tego filozofa było przykładem prawości i bezkompromisowości. Skazany na śmierć za wolność myślenia, ateizm i rzekomą demoralizację młodzieży ateńskiej — nie skorzystał z możliwości ucieczki i wypił czarę cykuty; uważał, że ucieczką swoją zaprzeczyłby głoszonym przez całe życie hasłom posłuszeństwa prawu.

Pisma żadne nie zachowały się po nim. O jego poglądach i życiu wiemy jedynie z pism ucznia jego Platona.

Poglądy sofistów i Sokratesa próbowali pogodzić ze sobą

3. CYNICY i CYRENAICY.

Reprezentantem cyników był **ANTYSTENES** z Aten. Nazwa „cynicy“ pochodzi bądź to od Cynosarges — miejscowości, gdzie wykładał Antystenes, bądź też od przymiotnika „kynikos“ — psi, taki bowiem niebardzo zaszczytny przydomek zyskały sobie poglądy Antystenesa i jego zwolenników.

Cynicy głosili myśl, że wszystko jest obojętne, prócz cnoty, która jest najważniejsza; — pod tym względem byli kontynuatorami Sokratesa. Ponadto twierdzili, że i wiedza jest obojętna — tym sprzeciwiali się Sokratesowi. Uznawali materializm i sensualizm, — pogląd, że poznajemy jedynie zmysłami, że nic więc w nas nie tkwi, co by można było „wydobyć“ — tu kontynuowali poglądy sofistów i popadali w sprzeczność z Sokratesem.

Filozofia cyników była filozofią obojętności. Obojętności dla dóbr wszelkiego rodzaju i niezależności wobec losu. Głosili hasło życia „wedle natury“ i realizowali je. Pragnęli równouprawnienia kobiet i niewolników.

Stosowanie tych haseł obojętności dla wszystkiego, nieliczenia się z konwenansami i postępowania wedle tych haseł — zyskało poglądom cyników owo niezaszczytne miano filozofii psiej.

Wyznawcą poglądów cynickich był sławny **Diogenes z Synopy** (IV w.), który mieszkał w beczce

i królowi Aleksandrowi Wielkiemu nakazał usunąć się, by nie zasłaniał słońca.

Przedstawicielem cyrenaików był ARYSTYP z Cyreny. Filozofia cyrenaików była **filozofią szczęścia zidentyfikowanego z przyjemnością**. O przyjemności twierdzili, że: 1) jest jedynym dobrem, 2) jest chwilowa (ich autorstwa jest hasło „carpe diem“), 3) jest cielesna, zmysłowa, 4) jest pozytywna (sam brak cierpienia nie jest jeszcze przyjemnością), 5) różni się intensywnością.

Cyrenaicy byli kontynuatorami Sokratesa pod tym względem, że przyjęli za główny motyw filozofii problem szczęścia. Kiedy jednak u Sokratesa szczęściem była cnota, pojmowana intelektualnie jako wiedza — to u cyrenaików szczęściem stała się cielesna przyjemność.

Późniejsza myśl filozoficzna często nawracała do poglądów cyników i cyrenaików, modyfikując je i uzupełniając.

4. PLATON z Aten (427—347 przed Chr.)

jest najgłębszym umysłem filozoficznym starożytności. System jego (bo o takim dopiero u Platona po raz pierwszy można mówić) stanowi zamkniętą całość, będącą szczytowym osiągnięciem filozofii greckiej.

Do najważniejszych **pism** jego, mających postać dialogów o świetnej budowie literackiej, należą: Obrona Sokratesa, Eutyfron (o pobożności), Fajdros, Fedon (o nieśmiertelności duszy), Uczta (o miłości), Rzeczpospolita (o państwie), Laches i wiele innych. Dzieli się one na 3 grupy: 1) pisma **sokratyczne** — poglądy swe wkłada Platon w usta Sokratesa —

określają podstawowe pojęcia etyczne, 2) pisma **konstrukcyjne** — w nich buduje Platon system swej filozofii, wreszcie 3) pisma **dialektyczne**, w których broni swych poglądów.

Ustalenie chronologii pism Platona nastęrcza po dziś dzień wiele trudności. Jednakowoż dzięki zmieniającemu się stylowi pism Platona udało się w pewnej mierze ustalić kolejność ich powstania. Na tym polu pracował również filozof polski W. Lutosławski.

Poglądy Platona obejmują swym zakresem cały prawie świat myśli ówczesnego Greka. Stąd też u Platona mamy opracowane następujące działy:

- 1) Nauka o ideach,
- 2) „ o duszy,
- 3) „ o przyrodzie,
- 4) „ o poznaniu,
- 5) Etyka.

Oczywiście zagadnienia te poruszał Platon nie w jednym ze swych pism, ale prawie we wszystkich. Rzeczą jego komentatorów było wyłuskanie ich i dokładne opracowanie.

1) **Nauka o ideach.** Platon wprowadził cały szereg nowych terminów, nieznanych dotychczasowej filozofii. Przeskok myślowy, jakiego dokonał, jest zadziwiający i niesposób oprzeć się sądowi, że Platon posiadał poprzedników, których poglądy rozwinął i opracował. Jednakowoż brak źródeł każe przypisać ich autorstwo wyłącznie Platonowi.

Zasadnicze tezy nauki o ideach są następujące:

- a) wiedza pewna i bezwzględna zawarta jest jedynie w **pojęciach**,
- b) przedmiotem pojęć jest nie rzecz, a **idea**, bo tylko idea jest jedna i stała, niezmienna,
- c) byt jest **dualistyczny**: istnieją rzeczy i idee,

d) **realnie** istnieją **idee**, rzeczy są tylko odwzorowaniem idei,

e) idee nie są ani fizyczne, ani psychiczne.

Dotychczasowi filozofowie byli w poglądach swych materialistami, tzn. uznawali realność rzeczy. Wprawdzie częstokroć głosili subiektywność i złudę wrażeń zmysłowych, nikt jednak z nich nie twierdził, że rzeczy nie istnieją realnie. Platon po raz pierwszy w filozofii odmówił rzeczom realnego bytu, a przypisał go ideom. Pogląd taki nazywamy **skrajnym idealizmem**. Nierozstrzygnięta pozostała kwestia, **jak** istnieją idee i rzeczy? Wiemy jedynie, że idee nie są ani fizyczne ani psychiczne, a istnieją realnie, natomiast rzeczy istnieją, ale nie realnie. Możliwa byłaby koncepcja istnienia idei logicznego lub religijnego, lecz te ewentualności z pism Platona nie wynikają.

Nauką o ideach wywołał Platon rozdzwiek w dotychczasowej i późniejszej filozofii. Można by twierdzić, że począwszy od Platona aż po wiek XIX i XX myśl filozoficzna była poniekąd kontynuacją jego poglądów właśnie na skutek przyjęcia w tej, czy innej postaci, idealizmu.

2) **Nauka o duszy**. Duszę pojmował Platon jako **zasadę działania**, twierdził bowiem, że jest czynnikiem życia, wprowadza się sama w ruch. Dusza poznaje idee, nie rzeczy. Jest nieśmiertelna, niematerialna, niezależna od ciała, niezłożona, doskonalsza od ciała. Ciało jest dla niej więzieniem; pierwotnie istniała bez ciała, ale ponieważ zaciążył na niej grzech, więc dla odkupienia złączona została z ciałem (motyw ten powtarza się w wielu filozofiach religij).

Platon starał się dowieść nieśmiertelności duszy. Twierdził, że pojęcie duszy związane jest z pojęciem życia; ponieważ życie wyklucza śmierć, więc dusza

jest życiem, jest nieśmiertelna. Inny dowód: dusza posiada wiedzę wrodzoną, więc istniała przed urodzeniem, zatem jest nieśmiertelna. Jeszcze inny dowód o podobnej sile przekonywającej: każda rzecz ginie od swego zła; dla duszy jest złem: niesprawiedliwość, ciemnota, tchórzostwo itp. od tych zeł dusza nie ginie, więc jest nieśmiertelna. Argumenty Platona o nieśmiertelności duszy były w późniejszych epokach często używane i nadużywane.

3) **Nauka o przyrodzie.** Zainteresowania kosmologiczne, które dominowały w pierwszym okresie filozofii greckiej, znalazły systematyczne opracowanie u Platona. Tu spotykamy po raz pierwszy **finalistyczne** i poniekąd **teistyczne** ujęcie świata. Twierdził bowiem Platon, że 1) świat jest celowy, 2) rządzi nim rozum, ład; 3) zbudowany został przez **demiurga**; 4) wzorem przy stworzeniu świata były **idee**, a jego tworzywem była **materia**; 5) materia jest bezkształtna, nieokreślona, nieograniczona, jest niedoskonałością i złem, jest niebytem; wreszcie 6) świat, wszystkie planety mają dusze. Tej ostatniej tezy dowodzi Platon w sposób następujący: ruch znamionuje duszę, planety krążą — poruszają się, więc mają duszę.

Kosmologia Platona była konsekwencją jego nauki o ideach. Deterministyczne i mechanistyczne ujęcie świata przez Demokryta obce było Platonowi. Wbrew determinizmowi wprowadził finalizm — celowość świata. Wbrew mechanizmowi wprowadził pojęcie demiurga, stwarzającego świat. Ożywił wszechświat duszami, im tylko przypisując zdolność poruszania się. Odrzucił hilezoizm (zdolność poruszania się materii), a wprowadził — gdyby tak można powiedzieć — psychozoizm. I tu konsekwentnie przeprowadził tezę o dualizmie idei i materii: idee wzo-

rem, materia tworzywem dla świata. Do kosmologii wprowadził pojęcia etyczne: materię określił jako niedoskonałość i **zło**. Platonska nauka o przyrodzie jest nawrotem do przednaukowej fazy greckiej kosmologii.

4. Nauka o poznaniu. W dotychczasowym biegu filozofii często krytykowano poznanie zmysłowe (Heraklit, Demokryt), nikt jednak nie zaszedł tak daleko, jak Platon. Już Heraklit był racjonalistą, uznając istnienie logosu, Demokryt uznał rozum za najwyższą instancję, Platon jednak racjonalizm swój przeprowadził nader konsekwentnie. Tezy jego są następujące: 1) istnieje poznanie zmysłowe i rozumowe; 2) poznanie rozumowe — to poznanie idei; 3) poznanie zmysłowe jest tak niedoskonałe, że nie starczy nawet na poznanie rzeczy; 4) rozum i myśl są niezależne od postrzegania zmysłowego; 5) postrzeżenia są tylko okazją dla pojęć, a nie ich materialem; 6) prawdziwą wiedzą jest wiedza wrodzona, nabyta z oglądania idei przez umysł w poprzednim życiu — **anamneza**; 1) istnieją stopnie poznania: a) wyższe: racjonalne poznanie idei, dokonane dzięki myśli intuicyjnej (najwyższego rodzaju) oraz myśli dyskursywnej, oraz b) niższe: poznanie zmysłowe — raczej „domysł“, niż prawdziwe poznanie.

Na tych tezach opierał się skrajny **racjonalizm** Platona. I tu widzimy dualizm: rozumu (myśli) i poznania zmysłowego, jak tam idei i materii.

W **logice** stosował Platon metodę dialektyczną. Żądał operowania czystym, bezobrazowym myśleniem, szukał prawdy na drodze samego zestawienia pojęć i twierdzeń, nie drogą badania spostrzeżeń i doświadczenia zmysłowego. Jak Sokrates był praktykiem logiki, tak Platona nazwać można jej teoretykiem.

Epistemologia (teoria poznania) Platona była **racjonalistyczna i irracjonalna**. Racjonalistyczna była dzięki poglądom na znaczenie rozumu (ratio) w poznawaniu prawdy, irracjonalna dzięki dążności do spokrewnienia prawdy z tym, co jest moralne i piękne, a więc z wartościami pozarozumowymi. Platona nazwać można ojcem filozofii irracjonalnej.

5. Etyka. Poglądy etyczne Platona obejmują trzy działy: a) teorię czterech cnót, b) teorię miłości, i c) teorię państwa.

a) Przez cnotę rozumiał Platon dążenie do idealnego celu. Rozróżniając trzy rodzaje duszy: rozumną, impulsywną i pożądlivą, wprowadził trzy cnoty: mądrość — jako cnotę duszy rozumnej, męstwo — jako cnotę duszy impulsywnej, panowanie nad sobą — jako cnotę duszy pożądliviej, wreszcie czwartą: sprawiedliwość — jako cnotę, łączącą trzy poprzednie. — Oto jego teoria **czterech cnót**.

b) W **teorii miłości** uznawał Platon hierarchię przedmiotów miłości: 1) dobra realne (piękność ciała) i 2) dobra idealne. Aby dojść do dóbr idealnych musi się przejść przez dobra realne. Niesłuszny jest zatem pogląd na tzw. „miłość platoniczną“, rozumianą jako aseksualną przyjaźń dwojga ludzi. Miłość zmysłowa (realna) musi w/g Platona poprzedzać tzw. „miłość platoniczną“.

c) **Teorii państwa** poświęcona jest „Rzeczpospolita“. Państwo ma wg Platona, dążyć do zalet, właściwych ideom; winno być jednym spójnym organizmem: ma być oparte na wiedzy — **intelektualizm**; ustrój jego ma być stanowy, hierarchiczny. W idealnym państwie Platona istnieć mają 3 stany: 1) władcy—filozofowie, 2) strażnicy—wojsko, 3) rzemieślnicy; państwo winno mieć charakter ascetyczny,

gdyż dążyć ma do celów idealnych, a nie dóbr doczesnych.

Platon jest przeto propagatorem ustroju arystokratycznego, elitarnego, przy czym tą arystokracją mają być uczeni — filozofowie, którzy dzięki swojej wiedzy, potrafią mądrze sprawować rządy, czyli dążyć do idealnych celów. Reszta społeczeństwa winna podporządkować się warstwie rządzącej, zarówno wychowaniem, jak i sposobem życia.

Znaczenie Platona jest olbrzymie. Zasłynął jako twórca pełnego systemu filozoficznego, obejmującego wszystkie zagadnienia ówczesnej myśli greckiej. Wywarł wielki wpływ na późniejsze poglądy filozoficzne, zwłaszcza idealizmem, racjonalizmem i irracjonalizmem. Nie zawsze był to wpływ dodatni, konstruktywny dla nauki, nie mniej jednak wielkość jego nie da się zaprzeczyć.

Zarysowały się więc dwa skrajne stanowiska w starożytnej myśli filozoficznej: materializm i sensualizm z jednej strony, a idealizm i racjonalizm z drugiej. Kompromisu między oboma tymi poglądami pragnął dokonać

5. ARYSTOTELES ze Stagiry (Tracja), 384—323,

drugi tytan greckiej filozofii.

Wykładał w Lykeionie (podobnie jak Platon w gaju Akademosa) dla rzesz słuchaczy. Większość pism Arystotelesa poświęcona jest właśnie uczniom. Wyróżniamy wśród pism filozofa 3 rodzaje:

- a) dialogi dla szerokiego ogółu (Eudemos, O filozofii),
- b) materiały naukowe,
- c) opracowania naukowe dla Lykeionu:

1. pisma logiczne (Organon, obejmujący działy: Analityki, Topika, Kategorie, O zdaniu),
2. „ przyrodnicze (Fizyka, Historia naturalna zwierząt),
3. „ metafizyczne (Pierwsza filozofia, Meta ta physica),
4. „ praktyczne (Etyka eudemejska, nikomachejska, Polityka),
5. „ poetyczne (Poetyka — o tragedii).

Poglądy Arystotelesa tworzą system pełny i dokładnie opracowany. Obejmują one 3 działy:

- a) Logika,
- b) Filozofia teoretyczna,
- c) „ praktyczna.

Każdy z tych działów jest kompromisem dokonanym pomiędzy odpowiednimi poglądami materialistów a poglądami Platona. Arystoteles szukał zawsze „złotego środka“ między twierdzeniami skrajnymi.

a) Logika.

1. Metafizyka a logika. Wbrew Platonowi twierdził Arystoteles, że idee nie istnieją poza rzeczami; byt rzeczy jest jednostkowy, ale wiedza o bycie i ideach jest wiedzą ogólną. Tą tezę wprowadził A. **dualizm bytu i wiedzy.** Nauką o bycie jest **metafizyka**, nauką o wiedzy — **logika**.

2. Teoria pojęć i sądów. Wszystkie pojęcia tworzą hierarchię coraz to ogólniejszych; najogólniejsze nie mogą być definiowane. Podobnie sądy tworzą hierarchię następstw i racyj, przy czym najogólniejsze nie mogą być dowodzone. Takie stanowisko zajmują też i dzisiejsze szkoły logiczne, uznając konieczność istnienia w każdej nauce terminów pod-

stawowych, niedefiniowalnych, i pewników nieudowodnianych.

3. **Logika a psychologia poznania.** Psychologiczny proces poznawania wiedzy polega na **indukcji**, przechodzeniu od szczegółu do ogółu; wiedza natomiast zakończona, logika, idzie drogą odwrotną — od ogółu do szczegółu. Musi się zdobyć materiał dla rozumu przez zmysły właśnie drogą indukcji. Pod tym względem uznawał A. **racjonalizm i genetyczny empiryzm**. O poznaniu twierdził filozof, że jest bierne, ale zajmował stanowisko **antymistyczne** — żadne natchnienie nie może zastąpić doświadczenia.

b) **Filozofia teoretyczna.**

1. **Podział filozofii.** Filozofię podzielił Arystoteles na dwie gałęzie: teoretyczną, obejmującą fizykę, matematykę i pierwszą filozofię (metafizykę); oraz praktyczną, obejmującą etykę i politykę. Działy filozofii teoretycznej uszeregowane są według stopnia abstrakcji: najniżej fizyka, najwyżej metafizyka.

2. **Metafizyka.** W swej „pierwszej filozofii“ zajmował się A. zagadnieniem bytu samoistnego (używa się i nadużywa często terminu „byt jako taki“ w znaczeniu bytu samoistnego). Ten byt samoistny nazwał A. „**substancją**“ i orzekł, że tylko realnym rzeczom przysługuje byt samoistny. Dla badania bytu w rzeczach należy posłużyć się analizą: a) genetyczną, która w każdej rzeczy odnajduje 1) **materię** i 2) **formę**, oraz analizą b) logiczną, wyróżniającą analogicznie 1) treść pojęcia i 2) własności jednostkowe.

Platoński dualizm idei i rzeczy zastąpiony został u Arystotelesa przez **dualizm materii i formy**. O materii twierdził, że jest nieokreślona i stanowi podłoże substancji; nie może istnieć samodzielnie,

jedynie wraz formą — **hilemorfizm**. Najważniejszym składnikiem, **istotą** rzeczy jest forma — tzw. pierwsza substancja. Forma jest dostępna w prawdziwym poznaniu, poznaniu pojęciowym, abstrakcyjnym; materia natomiast jest niepoznawalna.

Własności rzeczy wyjaśnić można 4 zasadami: 1) formą, 2) materią, 3) przyczyną sprawczą, którą jest też forma, wreszcie 4) celem — również formą. Te cztery zasady sprowadzają się do dwóch: dominującej 1) formy i 2) materii. Wprowadzenie celu do rozważań filozoficznych nadaje poglądom A-sa cechę **finalizmu**. O formie twierdził, że jest siłą działającą celowo. Identyfikował ją również z energią, nazywając materię potencją, a potencję zaktualizowaną — **entelechią**.

W metafizyce Arystotelesa odnajdujemy prawie ten sam dualizm, co u Platona. Nie potrafił się wyzwolić, mimo trzeźwość umysłu, spod przemożnego wpływu myślowego swego wielkiego poprzednika. Wprowadził inne terminy dla oznaczenia tych samych pojęć.

3. Teoria przyrody. O przyrodzie twierdził A., że jest substancjalna, tzn. realna; jakościowa (nie polega na kombinacjach ilościowych — jak sądzili Demokryt oraz Pitagorejczycy); dynamiczna i wreszcie celowa.

4. Teologia. Wg A-sa świat jest wieczny i przestrzennie ograniczony; każdy proces ma swoją przyczynę, istnieje jednak **pierwsza przyczyna***). Tą pierwszą, najdoskonalszą przyczyną jest forma (w tym twierdzeniu mieści się jądro **idealizmu** ary-

*) Pogląd, uważający, że istnieje pierwsza przyczyna, a tą przyczyną jest Bóg — nazywamy *kosmologicznym dowodem istnienia Boga*.

stotelesowskiego). Dusza jest formą ciała. O duszy twierdził A., że posiada 3 zdolności: 1) biologiczną (odżywiania się), 2) postrzegania i 3) myślenia. Zdolność myślenia polega na posiadaniu **rozumu** a) czynnego i b) biernego. Twierdzeniem, że istnieje rozum czynny zaprzeczył A. receptywności (bierności) poznania.

c) Filozofia praktyczna.

Idąc śladami poprzedników twierdził A., że najwyższym dobrem jest **szczęście** (eudajmonia), a nie cnota. Cnoty prowadzą do szczęścia. Podzielił je filozof na cnoty: 1) poznania — dianoetyczne (np. mądrość) i 2) praktyki — etyczne (np. hojność, męstwo). Każda cnota jest wypośrodkowaniem między dwiema przeciwnymi własnościami (np. męstwo między tchórzostwem a zuchwalstwem). Zasadą etyki arystotelesowskiej jest: przez cnotę dochodzić do szczęścia.

Znaczenie Arystotelesa polega na dokonaniu kompromisu między skrajnymi poglądami greckiej myśli filozoficznej. Że ten kompromis udał się jedynie częściowo, tzn. poszedł zanadto w kierunku idealizmu, zwłaszcza platońskiego — to nie umniejsza w niczym zasług i wielkości tego potężnego umysłu. Średniowieczna filozofia przejęła się w zupełności poglądami Arystotelesa. Nikt bardziej nie zaważył na filozofii chrześcijańskiej, jak Arystoteles.

Z **następców** Arystotelesa z tzw. szkoły perypatetyckiej należy wymienić ALEKSANDRA z Afrodyzji (200 p. nar. Chr.), który dowodził **śmiertelności duszy** w sposób następujący: Rozum bierny jest formą ciała i ginie wraz z nim; rozum czynny jest natury boskiej, nie należy więc do natury ludzkiej;

dusza należy do natury ludzkiej, więc ginie wraz z ciałem, nie jest więc nieśmiertelna.

Zebrańie. W II. okresie oświecenia i III. systemów rozróżniamy u samego początku 2 skrajne stanowiska:

1) Sofiści,

2) Sokrates.

Połączenia ich poglądów dokonali

3 A) Cynicy i

B) Cyrenaicy.

Odrębnymi poniekąd torami poszli dwaj najwięksi filozofie starożytności

4) Platon oraz

5) Arystoteles.

IV. Okres hellenistyczny, okres szkół (III—I w. przed Chr.).

Szczyty filozofii starożytnej osiągnięte zostały przez Platona i Arystotelesa. Następcy mieli drogę uitorowaną, mieli wytyczone kierunki, którymi podążały ich myśli. Stworzyli dojrzałe systemy, które znalazły szerokie rzesze zwolenników w całym ówczesnym świecie cywilizowanym. Podboje Aleksandra Wielkiego, hellenisty czystej wody, umożliwiły rozszerzenie się greckiej filozofii wśród najwykształceńszych umysłów starożytności.

Okres po Platonie i Arystotelesie — to okres krzepnięcia poglądów, to okres powstania szkół filozoficznych. Trzy z nich są najważniejsze:

1. Stoicy,

2. Epikurejczycy,

3. Sceptycy.

Kontynuatorami poglądów cyników okazali się

1. STOICY,

których przewodcą ideowym był

ZENON z Kition (IV/III w.), wykładający w Stoa Poikile (stąd nazwa stoików). Wybitnym wśród nich umysłem był też CHRYZYP (III w.).

Poglądy stoików obejmują: a) fizykę, 2) etykę i 3) logikę.

W **fizyce** uznawali (wbrew Platonowi i Arystotelesowi) **materializm**, twierdząc, że świat jest jednolity, materialny, ożywiony i na miarę boską doskonały. Zwrócili się przeciw platońskiemu skrajnemu idealizmowi, twierdząc, że pojęcia ogólne (idee) nie mają bytu rzeczywistego; są jedynie wytworami mowy, nazwami — stąd stoicki **nominalizm**. Przyjmując istnienie tzw. **pneumy**, pierwiastka siły w materii, powodującego ruch materii — odnowili **hilozoizm**, a identyfikując ją czasem z formą Arystotelesa — poszli jego śladami, podobnie, jak w tym, że uznali **finalizm**; uważali bowiem, że wszystko jest powiązane przyczynowo, pneuma jest przyczyną, lecz działa **celowo**. **Racjonalizm** stoików objawiał się w poglądzie, że rozum przenika świat. Znów zaś w myśli, że pneuma-logos jest boskiej natury i przenika cały świat — widoczny jest **panteizm**. Stoicy byli autorami tzw. **teorii wiecznego powrotu**, głoszącej, że świat po dojściu do doskonałości ulegnie pożarowi, a po nim nastąpi ponowne jego odradzanie się.

Najbardziej znamienne są dla stoików ich poglądy **etyczne**. Uznawali etykę eudajmonistyczną, tzn. szczęście uważali za cel. Szczęście identyfikowali

z cnotą, jedynym prawdziwym dobrem. Należy żyć zgodnie z naturą i rozumem (**racjonalizm etyczny**); istnieje tylko cnota i zło, wszystko inne jest obojętne. Jednakowoż wśród rzeczy obojętnych są godne wyboru lub odrzucenia. W obejściu zewnętrznym cechowała stoików apatia, gdyż głosili, że należy wyzbywać się afektów. Najpiękniejszy rys ich ideologii to głęboki **humanitaryzm** i **kosmopolityzm**; egoizm uważali za największe zło, swymi uczuciami pragnęli obejmować wszystkich ludzi bez żadnej różnicy. Tak było w starożytności.

Logika stoików wniosła wiele nowych osiągnięć do nauki. Zdefiniowali logikę, jako naukę o znaku i o tym, co on oznacza, a dialektykę, jako naukę o prawdziwości oznaczonego. W genezie poznania uznawali **sensualizm** — wiedza jest pochodzenia zmysłowego. Uznawali istnienie prawd oczywistych, stanowiących kryterium dla innych sądów. Zapoczątkowali logikę **propozycjonalną**, uznając sąd za element logiczny, nie zaś pojęcie.

Kontynuatorem poglądów Demokryta oraz cyrenaików okazał się

2. EPIKUR z Samos (IV/III w. przed Chr.).

System epikurejski to najkonsekwentniejszy pogląd materialistyczny starożytności, a to dzięki temu, że zjednoczył materializm fizyczny Demokryta z hedonizmem Arystypa z Cyreny.

W **etyce** głosił Epikur **hedonizm** i radość życia: szczęście polega na przyjemności, brak cierpienia wystarcza do szczęścia, należy dążyć do przyjemności; istnieją przyjemności negatywne (brak cierpienia) oraz pozytywne (fizyczne — cielesne, oraz du-

chowe — wyższe); środkami prowadzącymi do szczęścia są cnota i rozum (rozum po to, by unikać myśli zastraszających, np. o śmierci) — oto tezy etyki epikurejskiej. *(ataraksysa - spokój duszy)*

W fizyce poszedł śladami Demokryta, głosząc **materializm** i **atomizm** (jakości zmysłowe są własnością zespołów atomów). Uznawał powszechną przyczynowość (**determinizm**) oraz **mechanizm**. To pozwoliło mu wyrugować wszelkie bóstwa, bo wszystko dało się tłumaczyć przyczynowo, a nie nadnaturalnie. Konsekwencją materializmu epikurejskiego był pogląd o śmiertelności duszy, pierwiastka cielesnego.

Logika uznawała **sensualizm**: 1) wrażenia są kryterium prawdy (istniejące i możliwe błędy kładli epikurejczycy na karb sądu o wrażeniach); 2) wrażenia są też źródłem poznania (sensualizm psychologiczny). Epikur wprowadził nową gałąź logiki: **kanonikę**, tj. umiejętność odróżnienia prawdy od fałszu.

Dalszym systemem hellenistycznym był

3. SCEPTYCYZM,

(Skeptoi, gr. - wątpiący, wątpienie, złość)
którego głównymi przedstawicielami byli: PIRRON (IV/III w.), TYMON z Fliuntu (IV/III w.), ARKESILAOS (Akademik) (III w.), KARNEADES (Akademik) (III/II w.), wreszcie SEXTUS EMPIRYK (III w. po Chryst.).

Prąd ten ogarnął w głównej mierze szkołę platońską, to też wśród reprezentantów sceptycyzmu widzimy dwóch scholarchów Akademii*) platońskiej: Arkesilaosa i Karneadesa.

*) Szkołę Platona nazywano Akademią, od gaju Akademos, gdzie Platon odbywał swoje wykłady.

Oryginalnych pism pierwszych sceptyków brak. Jedynym źródłem poznania sceptycyzmu są „Zarysy Pirronejskie“ Sextusa Empiryka, pochodzące z III-go w. po Chr.

Poglądy. Główną cechą poglądów sceptyków jest wstrzymywanie się od wydawania sądów. Wg nich spotykamy bowiem wszędzie i zawsze **izostenię**, tj. równosilność sądów za i przeciw. Niemożność wydawania jakichkolwiek sądów uzasadnili sceptycy bardzo dokładnie. Twierdzili bowiem, że 1) nie ma pewności **bezpośredniej**, bo a) zmysły stwierdzają względność spostrzeżeń (dowiodł tego Ainesydem w tzw. 10 tropach), b) pojęcia musiałyby obejmować wszystkie cechy gatunku, a to nie jest możliwe; 2) nie ma pewności **pośredniej**, bo a) w dedukcji żadna przesłanka nie jest pewna (tropy Agryppy), b) indukcja zupełna nie jest możliwa, bo jest nieskończona, niezupełna zaś nic nie jest warta; 3) nie istnieją żadne **zewnętrzne kryteria** prawdy. Ta analiza wykazuje niemożność wydania żadnego sądu. W życiu praktycznym konieczna jest jakaś decyzja: za albo przeciw; wtedy sceptycy kierowali się rozsądnym prawdopodobieństwem — jest to tzw. **probabilizm**.

*epocha - wstrzymanie się od wszelkich sądów.
aporia - sprzeczność.*

V. Okres synkretyzmu

(I w. przed Chr. — VI w. po Chr.).

Po upadku mocarstwa Aleksandra Wielkiego nastąpił okres zlewania się i organicznego zespalania się kultury greckiej, helleńskiej z kulturą Wschodu. Na terenie filozofii dokonał się najbardziej jaskrawy proces tego organicznego zespolenia się, synkretyzmu,

Głównym reprezentantem tego okresu jest

1. FILON z Aleksandrii (I w. przed — I w. po Chr.).

Poglądy jego były konsekwencją synkretyzmu filozofii wschodniej (m. i. żydowskiej) z hellenizmem.

W **poglądach** jego objawiał się dualizm: boga i świata, ducha i materii oraz dobra i zła. Przez dualizm ten przebijało jednak dążenie do monizmu, do jedności drogą **gradualizmu**, tj. hierarchii rodzajów bytu. I tak: 1) na najniższym stopniu stała materia — odwieczna, zła; 2) **Logos** — będący synonimem dla trzech czynników: a) idej, myśli bożych, b) sił bożych, c) osoba, syn boży, drugi Bóg, wreszcie na stopniu najwyższym stał 3) Bóg — osoba, transcendentny, istniejący poza światem i poznaniem.

Etyka Filona uznaje potrzebę przejścia do doskonałości człowieka — istoty materialnej, najniższego tworu; przejściem do doskonałości jest złączenie się z bóstwem, i to drogą **ekstazy** (silny **irracjonalizm!**).

Drugi odłam synkretyzmu stanowili

2. NEOPLATOŃCZYCY,

których przedstawicielem był

PLOTYN z Likopolis w Egipcie (III w. po Chr.).

W poglądach neoplatoników dokonało się zespolenie wschodnich pierwiastków z platonizmem greckim. Plotyn uznawał **system emanacyjny**; twierdził, że byt ma naturę światła, wciąż promieniuje i wylania z siebie nowe postacie. Uznawał, podobnie jak Filon, **gradualizm**. **Absolut** — byt najdoskonalszy,

niepoznawalny, istniejący poza rozumem — stanowił najwyższe ogniwo; z absolutu emanują **hipostazy**: świat **idej** (platonizm!), świat **psychiczny**, a wreszcie **materia**. Wg Plotyna dusza zawiera dwa składniki: wyższy i niższy, zmysłowy, spełniający funkcje cielesne; dusza upada łącząc się z ciałem, musi się przeto nawrócić. Poznanie polega na zbliżeniu się do absolutu i możliwe jest albo drogą **ekstazy** (Filon), albo drogą **intuicji** (Platon).

W filozofii synkretycznej spotykamy więc irracjonalizm zarówno u Filona, jak i u Plotyna.

*Ortenik za pomocą katarsis (czyszczenia) winien osiągnąć
się z cielesności ciała, by powrócić do pierwotności.*

3. FILOZOFIA CHRZEŚCIJAŃSKA

zaczęła się rozwijać w okresie panującego w myśli filozoficznej synkretyzmu. Tradycje hellenistyczne tkwiły jeszcze zbyt mocno w umysłach chrześcijańskich nawet filozofów, by mogły pozostać bez wpływu na kształtowanie się ich poglądów.

Ten okres filozofii chrześcijańskiej, który przypada na czasy starożytne (do r. 476) nosi nazwę

PATRYSTYKI.

Dzieli się ona na:

- A. apologetyczną — Ojcowie łacińscy,
- B. systematyczną — „ greccy,

która znów obejmuje poglądy:

1. Gnostyków,
2. Orygenesu,
3. Grzegorza Nyssyńskiego,
4. Św. Augustyna.

APOLOGECI

uzasadniali wiarę w jedyne Boga (monoteizm), zajmowali się stosunkiem Boga do świata (czy Bóg stworzył świat z niczego, czy z istniejącej już materii?), uznawali nieśmiertelność duszy, lub też wyróżniali w niej nieśmiertelnego ducha i śmiertelną duszę. Różnili się w poglądach na istnienie duszy: jedni twierdzili, że dusze istnieją odwiecznie (**traducjonizm**), inni, że stwarzane zostają wraz z ciałem (**kreacjonizm**), godzili się jednak wszyscy, że jest niematerialna.

Do apologetów zaliczyć można również

TERTULIANA z Kartaginy (II/III w.).

Z zawodu prawnik, odznaczał się konsekwencją i apodyktycznością prawdziwie łacińską. Zajmował wrogą postawę wobec nauki i rozumu. Twierdził, że wiedza jest **bezużyteczna**, gdyż prawda i tak jest zawarta w Piśmie Św.; jest **niemożliwa**, bo prawda przekracza rozum; jest **szkodliwa**, bo prowadzi do błędów. Tertulian twierdził, że człowiek ma tylko cielesne i zmysłowe zdolności; poniżał człowieka celowo, by zrobić miejsce dla łaski bożej. Uznawał materializm i sensualizm; twierdził, że Bóg jest ciałem.

Patrystykę systematyczną reprezentowali

1. GNOSTYCY.

Wymienić spośród nich należy: Saturnila z Antiochii, Bazylidesa z Syrii, Walentyna z Egiptu i Bardezanesa z Syrii. Wszyscy oni pojmowali Pismo Św alegorycznie.

Poglądy gnostyków stanowiły przystosowanie poglądów filozofów synkretyzmu do wymogów religii chrześcijańskiej. Wprowadzili więc system **eonów**, duchów (idąc śladem neoplatońskich hipostaz stworzyli mitologiczne personifikacje); uznawali dualizm Boga i materii, dobra i zła, zmaganie się tych czynników; uważali, że świat materialny jest dziełem złej potęgi, Chrystus jest więc niematerialny, jest zjawiskiem (pogląd taki nazywamy **doketyzmem**); należy wg gnostyków wyzwolić się od zła przez uduchowanie. Gnostycy podzielili ludzi na 1) pneumatyków (posiadających ducha, duszę i ciało), 2) psychików (duszę i ciało), 3) hylików (tylko ciało). O sobie twierdzili, że są pneumatykami, gdyż posiadają wiedzę „gnosis“, możliwą tylko dzięki duchowi.

2. ORYGENES z Aleksandrii (II/III w.)

wprowadził do filozofii chrześcijańskiej system **gradualistyczny**. Zapoczątkowuje go **Bóg** — niezmienny, niepojęty, nieskończony, którego cechą jest **dobroć i miłość** (motyw chrześcijański); na drugim szczeblu stoi **Logos** — Bóg-człowiek — Chrystus, twórca i zbawca świata; wreszcie na szczeblu najniższym znajduje się świat, stworzony z niczego, wieczny i odwieczny. Oryginałnym poglądem tego filozofa jest teoria o **upadku i zbawieniu duchów**: duchy cechuje wolność, niektóre z nich przeto poszły drogą zła; należy je nawrócić do Boga; środkiem nawrócenia jest **poznanie** zawarte w nauce chrześcijańskiej (intelektualizm). Końcem wszystkich rzeczy będzie powrót do Boga, czyli tzw. **apokatastaza**.

3. GRZEGORZ z Nyssy (IV w.)

uznawał: 1) **racjonalizm**, gdyż twierdził, że wiara jest zgodna z wiedzą i dowodził prawdziwości dogmatów, tj. istnienia Boga, jak i nieśmiertelności duszy; 2) **mystycyzm**, głosząc, że w duszy można oglądać Boga; 3) **platonizm**, twierdził bowiem, że idee istnieją poza rzeczami, np. idea boskości; 4) **immaterializm**, uważając, że rzeczy składają się z jakości, które są niematerialne, a zatem same rzeczy są niematerialne.

Najwybitniejszym z Ojców Kościoła okazał się

Anselmus 4. ŚW. AUGUSTYN z Tagasta w Nubii (354—430). *Biskup Hippony, zwolennik "ortodoksji"*

Poglądy jego obejmują: 1) teorię poznania, 2) metafizykę teocentryczną i 3) etykę heteronomiczną.

1. **Teoria poznania.** Uważał św. Augustyn, że celem człowieka jest szczęście, a można je zdobyć jedynie poznaniem Boga i duszy. Narzędziem poznania jest **myśl***) (pod tym względem zrywa z obiektywizmem, nadając poznaniu charakter subiektywny). Prawda tkwi w człowieku i jest odbiciem prawd wiecznych, istniejących obiektywnie. Człowiek może poznać prawdy obiektywne jedynie drogą oświecenia przez Boga, drogą iluminacji. Pogląd ten nazywamy **iluminizmem**. Oświecenie jest wg Augustyna aktem łaski.

2. **Metafizyka teocentryczna.** Podobnie jak istnienie przewaga Boga nad światem, podobnie też widoczna jest przewaga duszy nad ciałem. Dusza jest doskonalsza od ciała, znamy ją lepiej, należy przeto

*) Podobny pogląd pojawił się w filozofii nowożytnej, a autorem jego jest René Descartes (Kartezjusz).

dbać o duszę, nie o ciało. Zasadniczą postacią życia duchowego jest **wola** — stąd **woluntaryzm** augustyński. W poznaniu i działaniu mają przewagę czynniki **irracjonalne**. Głosił również św. Augustyn **egzemplaryzm** — pogląd, że w Bogu istnieje idealny wzór świata.

3. **Etyka heteronomiczna**. Ponieważ świat jest dziełem Boga, więc jest dobry; zło natomiast jest wytworem wolnych stworzeń, a polega ono na braku dobra. Zło jest potrzebne dla harmonii świata. Łaska nie jest udzielana według zasługi, lecz według przeznaczenia.

Św. Augustyn posiadał również własną historiozofię. Wyróżniał bowiem sześć okresów dziejów świata. W okresie ostatnim nastąpi podział ludzi na zbawionych i skazanych na wieczne potępienie.

Tak oto przedstawiały się początki filozofii chrześcijańskiej. Widać przemożny wpływ myśli filozoficznej pogańskiej, zwłaszcza z ostatniego okresu, tj. filozofii synkretycznej. Główne zręby myśli chrześcijańskiej zostały ułożone, lecz dopiero średniowiecze wykształci ortodoksalną filozofię chrystianizmu.

FILOZOFIA ŚREDNIOWIECZNA.

PODZIAŁ FILOZOFII ŚREDNIOWIECZNEJ.

Średniowiecze, trwające od upadku państwa zachodnio-rzymskiego w r. 476 do czasów odkryć geograficznych, do r. 1492, obejmuje trzy okresy myśli filozoficznej:

- I. Okres rozwoju — do XII w.
- II. „ systemów, tzw. „klasyczny“ okres —
w w. XIII.
- III. „ krytyki średniowiecznej — od w. XIV
do końca w. XV.

I. Okres rozwoju filozofii średniowiecznej (do w. XII)

obejmuje dwie gałęzie myśli filozoficznej:

1. filozofię chrześcijańską i
2. „ arabską.

Filozofia chrześcijańska wykazuje obfitą różnorodność kierunków. Wszystkie prawie poglądy starożytności znajdują swych kontynuatorów w pierwszym okresie filozofii średniowiecznej, oczywiście w mniejszym lub większym stopniu przystosowane do obowiązujących kanonów religijnych. Filozofia,

której myśli zgodne były z zasadami wiary, nosi nazwę **filozofii ortodoksalnej**; te poglądy natomiast, które pozostawały w kolizji z dogmatami, uznanymi przez Kościół, były **heterodoksalne**.

Kierunek heterodoksalny reprezentuje w tym okresie

1. PANTEIZM,

którego twórcą był

Jan Szkot ERIUGENA z Irlandii (IX d.).

Kontynuował konsekwentnie myśli poprzedników, zwłaszcza tych, którzy przepojeni byli synkretyzmem.

O **Bogu** twierdził, że jest niepoznawalny, że rozwija, staje się, że z Boga powstaje wszechświat (**emanatyzm**), że Bóg jest wszystkim we wszystkim. Ta ostatnia teza stanowiła o jego **panteizmie**.

Uznawał **gradualizm** natury, gdyż dzielił ją na 4 rodzaje:

1. tworząca, niestworzona — Bóg Ojciec,
2. „ stworzona — Logos, Chrystus,
3. nietworząca, stworzona — świat rzeczywisty,
4. „ niestworzona — Bóg jako kres.

Uznawał również **realizm pojęciowy**, twierdząc, że idee istnieją obiektywnie; głosząc **immaterializm**, siedł w ślady Grzegorza z Nyssy.

Religijny punkt widzenia objawiał się w **teorii poznania** Eriugeny. Przedmiotem poznania jest wg niego Bóg; uznawał ewolucyjną naturę poznania, wyróżniał bowiem trzy źródła poznania: 1. zmysły, 2. rozum, poznający idee rzeczy, i wreszcie 3. rozum najwyższy, sięgający Boga.

Średniowieczna filozofia ortodoksalna rozwijała się w dwóch kierunkach. Jeden z nich to **scholastyka**, drugi to **mistycyzm** średniowieczny.

2. SCHOLASTYKA

stała się oficjalną filozofią chrześcijańską tego okresu. Twórcą tych poglądów był

ANZELM z Aosta w Piemoncie (XI/XII w.).

Nie poszedł śladami Tertuliana, który negował potrzebę wiedzy, ani też nie myślał przeczyć ważności wiary. Całkowity rozdział między wiedzą a wiarą dokonał się o wiele później. Anzelm uważał, że dla poznania prawdy potrzebna jest i **wiara** i **rozum** (*fides quaerens intellectum*). Konsekwencją tej myśli było uznanie **racjonalności** Boga i świata, których natura podlega prawom logicznym. Uznając rozum za instancję poznawczą nie mógł przedmiotom rozumu, tj. ideom, odmówić istnienia obiektywnego. Uznał więc tym samym platoński **realizm pojęciowy**.

Prawdziwości dogmatów pragnął dowodzić. Dowodził przeto także istnienia Boga, a to w sposób następujący: Istnieją istoty mniej lub bardziej doskonałe; musi wśród nich istnieć przeto istota najdoskonalsza; przypuśćmy, że jest nią Bóg, istniejący w myśli; istnienie w myśli jest jednak cechą mniejszej doskonałości, niż istnienie w rzeczywistości; wobec tego istota najdoskonalsza musi istnieć w rzeczywistości, a więc Bóg istnieje w rzeczywistości. Rozumowanie to nosi nazwę **ontologicznego dowodu** istnienia Boga.

3. MISTYCYZM

głosił apostoł wypraw krzyżowych

Św. BERNARD z Clairvaux (XII w.).

przewidywał - Półna Abelanda (1079-1142)

Odrzucił rozum i wiedzę jako bezużyteczne środki poznania prawdy; jedynie obcowanie z Bogiem jest skutecznym środkiem poznania — w tym leży **mistycyzm** św. Bernarda. Uznawał on stopnie w poznaniu mistycznym, o którym twierdził, że jest nadprzyrodzone, jest rzeczą łaski. Owo poznanie prawdy, to nie panteistyczne utożsamianie się z Bogiem, odnajdywanie siebie w Bogu i Boga w sobie, ale upodobnienie się do Boga. Irracjonalizm św. Bernarda nie znał hamulców: kaznodzieja ów potępił naukę (jak Tertulian), a na jej miejsce postawił intuicję i kontemplację, uczucie i afekt jako środki poznania mistycznego.

Hasła te nie tylko głosił, ale i realizował. Głosił mistycyzm, ale i uprawiał **mistykę**.

Krańcowości scholastyków i mistyków próbowali pogodzić

4. SYNTETYCY.

Siedzibą ich był klasztor św. Wiktora, a najwybitniejszymi byli

HUGON od św. Wiktora z Saksonii (XII w.) i

RYSZARD od św. Wiktora (XII w.).

Kompromis, jakiego pragnęli dokonać, polegał na tym, że wykazali potrzebę kultywowania zarówno nauki rozumowej, jak i uprawiania mistyki i mistycyzmu. Twierdzili więc, że wiedza świecka jest po-

trzebna. Rozróżniali w niej 4 rodzaje: teoretyczną, praktyczną, mechaniczną i logiczną. Za podstawę nauk uznali wiedzę doświadczalną, empiryczną. Jednakowoż głosili pogląd, że wiedza oparta na doświadczeniu wewnętrznym, a więc **wiedza mistyczna** jest ważniejsza.

W konsekwencji tego wyróżniali 3 rodzaje poznania, lub też 3 stopnie „oglądania bytu“:

1. myślenie — oglądanie rzeczy zewnętrznych,
2. rozmyślanie — oglądanie pojęć,
3. kontemplacja, intuicja — poznawanie rzeczy boskich.

Prócz wiedzy i irracjonalnych metod poznania uznawali i wiarę za źródło poznania, zwłaszcza rzeczy boskich, gdzie wiedza nie wystarcza.

Tak oto dokonała się próba kompromisu między racjonalną scholastyką a irracjonalnym mistycyzmem.

Średniowieczna filozofia pragnęła rozstrzygać apodyktycznie zawile problemy, których dostarczyła jej starożytność. Jednym z takich zagadnień, przewijającym się przez całe średniowiecze był

SPÓR O UNIWERSALIA

czyli o pojęcia ogólne, o idee.

W starożytności reprezentowane były 3 rozmaite poglądy na sprawę uniwersaliów:

1. **Skrajny realizm pojęciowy**, reprezentowany przez Platona, głoszący, że idee istnieją odrębnie od rzeczy.

2. **Umiarkowany realizm pojęciowy**, głoszony przez Arystotelesa: idee istnieją w rzeczach, jako ich forma.

3. **Nominalizm** stoików, którzy twierdzili, że idee istnieją tylko jako wytwory mowy.

W średniowieczu reprezentowane były tylko 2 z tych poglądów, a to:

1. Realizm pojęciowy, panujący prawie powszechnie w postaci skrajnej, oraz

2. Nominalizm, który głosił **Roscelinus** (XI/XII wiek). —

Konsekwencją nominalizmu Roscelinusa był tzw. **tryteizm** — pogląd, że nie istnieje Trójca Św., lecz trzech odrębni Bogowie.

Kompromisowe rozwiązanie tych dwóch poglądów próbowali znaleźć

5. DIALEKTYCY,

a pomiędzy nimi

Tradycja filozoficzna lub ontologiczna —
Piotr ABELARD z Francji (XI/XII w.).

nie uchwyciła i nie uchwyciła poglądów przedkoi
Myśli swe zawarł w dziele, noszącym tytuł „*Sic et Non*“ (Tak i Nie), gdzie zestawiał poglądy wszystkich powag kościelnych w sprawach teologicznych; dzieło to — to klasyczny przykład metody scholastycznej. *filozofizm i logika greckiego filozofa —*

Jako rozwiązanie sporu o uniwersalia znalazł Abelard tzw. **sermonizm**. Twierdził on, że pojęcia (idee) nie są głosami, lecz wyrazami i należą do mowy (sermo), mają znaczenie. Jednostki jednego gatunku mają **formę wspólną** i ta jest podstawą uniwersaliów. Uniwersalia istnieją więc w rzeczach jako ich

forma wspólna, a nabywane są drogą abstrakcji; nie są wrodzone. Abelard poszedł więc zupełnie w kierunku rozwiązania arystotelesowskiego.

Dzisiaj istnieją następujące 4 poglądy na uniwersalia:

1. **Konceptualizm** — pojęcia są stanami psychicznymi;
2. **Indyferentyzm** — gatunek tworzy całość i ta całość jest przedmiotem uniwersalium;
3. **Teoria zbioru** — przedmiotem pojęcia ogólnego jest zbiór podobnych przedmiotów;
4. **Konformizm** — synteza indyferentyzmu i teorii zbioru.

Jak więc widzimy rozstrzygnięcia dotąd nauka nie znalazła.

Starożytne ideały humanistyczne znalazły swych kontynuatorów i w średniowieczu. Byli nimi

6. HUMANIŚCI Z CHARTRES.

Wśród nich wymienić należy: **Bernarda z Chartres**, **Gilberta de la Porrée**, **Adelharda z Bath** oraz **Jana z Salisbury** — wszystkich żyjących w XII w.

Ich poglądy stanowiły kompilację myśli filozoficznej starożytności (w rozmaitych kierunkach) z oficjalnymi dogmatami Kościoła. Uznawali więc czysty, nieskażony przez następców, platonizm; okazywali zainteresowania przyrodnicze (stąd hasło empiryzmu) i historyczne oraz rzadkie w średniowieczu zainteresowania człowiekiem; w fizyce przyjęli atomistykę demokrytejską. Mimo typowo przyrodniczo-humanistyczne intelektualne i racjonalne zainteresowania, ujawniali głęboki sceptycyzm w kwestiach wiedzy świeckiej.

Odrębnymi nieco torami szła w tym okresie **filozofia arabska**. Dadzą się w niej wyróżnić trzy odłamy: 1) Perypatetycy, 2) Mottekalemini oraz 3) Mistycy (sufi).

Naśladowcami i kontynuatorami Arystotelesa byli

1. PERYPATETYCY Arabscy.

Główni przedstawiciele tej grupy to Awicenna i Awerroës.

AWICENNA z Bagdadu (X/XI w.)

miał własną metafizykę i teorię poznania.

W **metafizyce** głosił, że 1) świat jest dziełem **myśli** Bożej, a nie woli; 2) świat został stworzony z materii, odwiecznie istniejącej; 3) przyjął **gradualizm** neoplatoński; wreszcie twierdził, że 4) Bóg rządzi gatunkami, nie jednostkami, nie istnieje więc predestynacja jednostki.

W **teorii poznania** przejął od Arystotelesa pogląd, że istnieje rozum bierny i rozum czynny, istniejący nie w duszy, ale poza nią, jeden dla wszystkich, wieczny i nieśmiertelny. Poznanie prawdy dokonywa się przez rozum czynny i jest poznaniem **mistycznym**. Logikę i metodologię przejął Awicenna od Arystotelesa w postaci niezmienionej. W poglądzie na uniwersalia rozróżniał trzy możliwości istnienia powszechników:

- 1) ante res — jako wzory w Bogu,
- 2) in rebus — „ istota rzeczy,
- 3) post res — „ wytwór abstrakcji.

AWERROËS z Kordoby (XII w.)

uznawał gradualistyczną koncepcję świata. Twierdził, że istnieje tylko jeden bezosobowy rozum czynny, że dusze jednostkowe są śmiertelne, ale ludzkość jest nieśmiertelna. Awerroës wsławił się jako autor tzw. **teorii podwójnej prawdy** — twierdził, że coś może być prawdą dla teologii, ale fałszem dla filozofii (tj. nauki) i na odwrót. Dokonał przeto rozdziału pomiędzy „prawdą” teologiczną, a prawdą naukową.

Drugi odłamek filozofii arabskiej reprezentowali

2. MOTTEKALEMINI (ortodoksi),

których poglądy były przystosowane do oficjalnych wierzeń mahometan.

Uznawali atomizm; atomy różnią się, wg nich, przypadkowymi własnościami; w świecie panuje przeto nieograniczona zmienność, bo każda rzecz może mieć każdą własność; rzeczy jednak nie mogą działać same. Przyczyną wszystkiego jest Bóg, człowiek jest tylko biernym narzędziem. Ponieważ tylko Bóg działa, a ludzie są Jemu podlegli, dlatego też mottekalemini uznawali **fatalizm**.

3. SCEPTYCZNI MISTYCY Arabscy

znaleźli swego przedstawiciela w osobie filozofa, którym był

ALGAZEL z Bagdadu.

Sceptycyzm wynikał z krytyki wiedzy, która wykazuje błędność filozofii. Stąd konsekwencja: nie

drogą poznania rozumowego, drogą wiedzy, ale przez mistykę i objawienie dojść można do źródeł prawdy.

Zebranie. W pierwszym okresie filozofii średniowiecznej, trwającym od końca w. V do końca w. XII, dominującym problemem jest uzgodnienie dogmatów religijnych z tradycjami filozoficznymi.

I. Filozofia chrześcijańska obejmuje odłamy:

1. Panteizm (heterodoksalny)

oraz grupy ortodoksalne:

2. Scholastyka,

3. Mistycyzm.

Kompromisu między tymi dwiema grupami szukają

4. Syntetycy.

Obok powyższych gałęzi filozofii istnieją dwa odrębne kierunki, a to:

5. Dialektycy, rozstrzygający spór o uniwersalia i

6. Humaniści.

II. Filozofia arabska kontynuuje arystotelizm, neoplatonizm i kultuwuje mistycyzm; stąd też trzy odłamy:

1. Perypatetycy,

2. Mottekalemini,

3. Mistycy sceptyczni.

II. Okres systemów średniowiecznych (w. XIII).

Wiek XIII odpowiada ważnością swoją IV w przed Chr., kiedy to powstały dwa największe systemy filozoficzne starożytności: platonizm i arystotelizm. Średniowiecze miało poprzedników ideowych w starożytności, którzy wyczerpali bez mała wszystkie zagadnienia światopoglądowe (oczywiście z wy-

łączeniem teologii chrześcijańskiej), to też systemy średniowieczne kształtują się dokoła owych potężnych systemów greckich: wokół platonizmu i arystotelizmu.

I. ARYSTOTELIZM

rozwijał się w dwóch formach: 1) heterodoksalnej i 2) ortodoksalnej.

I A. ARYSTOTELIZM heterodoksalny

miał znów dwa kierunki; krzewił się jako 1) aleksandryzm i 2) awerroizm łaciński.

1. ALEKSANDRYZM

reprezentował w XIII w. **Dawid z Dinant**. W kwestii dualizmu arystotelesowskiego „materia — forma” zajmował stanowisko nieco odmienne od swych poprzedników zarówno starożytnych, jak i bezpośrednich. Twierdził bowiem, że materia jest bytem prawdziwym, a forma jedynie zjawiskiem. Identyfikował ze sobą rozum i materię, a ponadto Boga i materię; argumentował bowiem, że materia jest nieskończona, niezmienna, wszechobecna — posiada więc te same cechy, jakie posiada Bóg. Stąd jeszcze jedna konsekwencja: Bóg—materia wszechobecny, więc **pan-teizm** — oto cecha heterodoksalna w poglądach Dawida z Dinant.

2. AWERROIZM łaciński

znalazł swego przedstawiciela w **Sigerze z Brabantu** (XIII w.). Od Awerroesa zapożyczył tezę, że istnieje jeden tylko rozum dla wszystkich ludzi; nie ma więc osobistej nieśmiertelności; dalej twierdził, że Bóg nie

stworzył świata, lecz instancje pośrednie (**gradualizm** neoplatoniski). Teoria dwojakiej prawdy dopełniała jego awerroizm. Oryginalny okazał się, głosząc pogląd, że istnieje powszechny determinizm; zaprzeczył tym samym odpowiedzialności jednostki za swoje czyny. Filozofia Sigera z Brabantu to typowa filozofia herezji wobec uznanych prawd Kościoła.

I B. ARYSTOTELIZM ortodoksalny

stał się oficjalną filozofią Kościoła na długie wieki. Arystoteles — mimo swoją pogańskość — był autorytetem we wszystkich prawie dziedzinach wiedzy średniowiecznej. Nikt nie był bardziej ceniony, jak właśnie Arystoteles. W średniowieczu nazywano go Filozofem. To określenie wystarczało, by poznać, że mowa o Arystotelesie.

Ów ortodoksalny perypatetyzm stworzył

ŚW. TOMASZ z Akwinu (1225—1274).

Poglądy swe zawarł w dwóch najważniejszych dziełach: „*Summa philosophiae*“ (Suma filozoficzna) i „*Summa theologiae*“ (Suma teologiczna).

System św. Tomasza obejmuje zagadnienia:

1. Wiedza i wiara
2. Nauka o bycie
3. „ o Bogu
4. „ o świecie
5. „ o duszy
6. „ o poznaniu
7. Etyka.

1. **Wiedza i wiara** — to różne zupełnie dziedziny. Wiara, objawienie są fundamentem dla teologii; filozofia natomiast opiera się na wiedzy rozumowej;

filozofia przygotowuje do wiary, jest służebnicą teologii. Św. Tomasz uznał więc gradację między wiedzą (niższą), a wiarą (wyższą), lecz nie przekreślił żadnej z nich, a zwłaszcza wiedzy, jak to dotychczas często czyniono.

2. Nauka o bycie. Idąc śladem Arystotelesa, uznał św. Tomasz, że istnieją tylko rzeczy jednostkowe (substancje); zaprzeczył istnieniu uniwersaliów poza rzeczami. Podobnie jak Awicenna, głosił, że istnieją one 1) *in re*, 2) *post rem* — jako wytwór abstrakcji i wreszcie 3) *ante rem* — jako wzór w umyśle Bożym. O rzeczach jednostkowych twierdził, że składają się z istoty i istnienia. W istocie wyróżniał św. Tomasz formę i materię.

3. Nauka o Bogu. Racjonalizm średniowieczny uznawał możliwość, a nawet potrzebę dowodu istnienia Boga. Według Tomasza dowód aprioryczny jest niemożliwy. Posługuje się przeto 5-oma dowodami z doświadczenia:

- 1) ruch zakłada istnienie przyczyny ruchu,
- 2) niesamoistność świata postuluje istnienie samoistności,
- 3) przypadkowość świata postuluje istnienie konieczności,
- 4) stopnie doskonałości zakładają istnienie istoty najdoskonalszej,
- 5) celowość przyrody wymaga istoty rządzącej.

Te dowody mają wykazywać istnienie Boga, jako przyczyny, samoistnego, jako konieczności, jako istoty najdoskonalszej i jako istoty rządzącej.

Inne przymioty Boga można poznać rozumem i to:

- 1) drogą negacji (nieśmiertelny, niepoznawalny itp.),

2) drogą eminencji, tj. stopniowania własności istot skończonych.

1. **Nauka o świecie.** Św. Tomasz sprzeciwiał się neoplatonizmowi; twierdził, że świat został stworzony przez Boga, bez żadnego pośrednictwa, i to stworzony z niczego (*creatio ex nihilo*); stworzenie było aktem woli Boga, nastąpiło w czasie i dokonało się według idej bożych. Bóg kieruje światem, jest przyczyną sprawczą i celową.

Neoplatonizmowi uległ św. Tomasz w innej dziedzinie, uznał mianowicie istnienie czystych inteligencji — aniołów, — które poznają nie drogą rozumu, lecz przez iluminację. Anioły — to stopnie pośrednie między Bogiem a światem; więc znowu gradualizm.

5. **Nauka o duszy.** Do natury człowieka należą zarówno ciało, jak i dusza; ciało jest materią, a dusza formą. Dusza jest rozumna, bezcielesna i nieśmiertelna.

6. **Nauka o poznaniu.** Jak Arystoteles, tak i św. Tomasz przyjął, że poznanie jest receptywne i pochodzenia **empirycznego**. Nie istnieją idee wrodzone — **antyplatonizm**. Uznając, że kres poznania jest rozumowy, stanął Tomasz na stanowisku **racjonalizmu**.

7. **Etyka** Tomasza — to etyka intelektualistyczna. Rozum bowiem wybiera dobro, a każde dobro jest godne wyboru. Teologiczna postawa w etyce objawiła się w poglądzie, że szczęściem jest poznanie Boga.

System św. Tomasza z Akwinu został uznany przez Kościół za oficjalny wyraz poglądów filozofii chrześcijańskiej.

Jednocześnie jednak kształtował się system, będący chrześcijańską adaptacją platonizmu. Był to

II. A U G U S T Y N I Z M XIII w. (P L A T O N I Z M).

Wystąpił on w dwóch odmianach, jako 1) poglądy św. Bonawentury, oraz 2) empiryzm średniowieczny.

II A. ŚW. BONAVENTURA (Jan Fidanza) z Toskanii (XIII w.)

poszedł w kierunku zjednoczenia platonizmu w trzech postaciach: platonizmu czystego, augustynizmu i neoplatonizmu.

Poglądy: Uznając **empiryczny** rozwój poznania, przyjął jednak Bonawentura istnienie zdolności **wrodzonych**, które uważał za kryterium prawdy. **Irracjonalizm** jego objawił się w przyjęciu iluminizmu i mistycyzmu jako źródeł i środków poznania. Mistyczne poznanie — to pełne poznanie Boga; istnieją szczeble poznania. Od neoplatoników zapożyczył Bonawentura tzw. metafizykę światła: światło stanowi naturę (formę) materii. Oryginalną tezę Bonawentury była tzw. **teoria racyj zarodkowych**: zarodki — Boże myśli — istnieją w każdej rzeczy i powodują jej celowy rozwój.

Drugą odmianą platonizmu średniowiecznego był

II B. EMPIRYZM średniowieczny,

którego przedstawicielem był **Roger Bacon** z Anglii (XIII w.).

Uznawał doświadczenie za środek poznania prawdy, ale rozróżniał dwa jego rodzaje:

- 1) doświadczenie przyrodnicze, oraz
- 2) „ „ mistyczne, nadprzyrodzone, polegające na iluminacji,

Nie potrafił więc konsekwentnie pójść drogą naukowego empiryzmu. Jego stanowisko było dualistyczne, zarówno przez podział doświadczenia, jak i przez wprowadzenie rozdziału między przyrodoznawstwem a filozofią; uznał bowiem przyrodę za rzecz doświadczenia, a filozofię za rzecz wiary.

Istniały więc dwa przeciwstawiające się sobie poglądy: arystotelizm św. Tomasza i augustynizm; już w XIII w., tj. w chwili, kiedy oba te systemy w pełni się rozwijały, powstała myśl dokonania syn-tezy między oboma tymi kierunkami.

III. S Y N T E Z A A U G U S T Y N I Z M U Z T O M I Z M E M (S K O T Y Z M)

dokonała się za pośrednictwem mnicha, franciszkanina, którym był

DUNS SZKOT (XIII w.).

Uznał on przewagę wiary nad rozumem, oraz przewagę intuicji nad abstrakcją (**irracjonalizm**), motywując tę ostatnią myśl tym, że intuicja poznaje jednostki, abstrakcja zaś właściwości powszechne; należy dodać, że Szkot uznawał supremację jednostki nad ogółem — w tym leży jego **indywidualizm**. Głosząc przewagę woli nad rozumem (wola kieruje rozumem, Bóg jest wolą) zajął pozycję **woluntarystyczną**, umacniając tym samym swój irracjonalizm.

Zebranie. Filozofia wieku XIII — okres systemów chrześcijańskich — obejmowała dwie główne odmiany:

- I. Arystotelizm średniowieczny,
- II. Augustynizm (platonizm średniowieczny).

Pierwsza z tych dwóch odmian obejmowała kierunki:

I A. heterodoksalny,

I B. tomizm (ortodoksalny).

Znowuż heterodoksja poszła w dwie strony, jako:

1. aleksandryzm,

2. awerroizm łaciński.

Średniowieczny platonizm (augustynizm) znalazł realizatorów w poglądach

II A. Św. Bonawentury, i w tzw.

II B. Empiryzmie średniowiecznym.

Do syntezy obu tych systemów doprowadził

III. Skotyzm.

III. Okres krytyki średniowiecznej (XIV w.).

Myśl filozoficzna w tym okresie była w wielkiej mierze kontynuacją systemów ustalonych już i wrośniętych w oficjalną filozofię Kościoła. Nie brak jednakże poglądów nowych, bądź to całkowicie oryginalnych, bądź też będących nową modyfikacją czy kompilacją starych.

Filozofię okresu poprzedniego, tj. tomizm, augustynizm lub skotyzm nazywano **via antiqua**, te poglądy zaś, które wykwitły w w. XIV — **via moderna**.

Jedną z postaci *viae modernae* był

1. **KRYTYCYZM** średniowieczny,
reprezentowany przez

WILHELMA OCKHAMA z hrabstwa Londynu
(XIV w.).

Okres afirmacji w systemach średniowiecznych pociągnął za sobą okres negacji, podobnie jak to było

po systemach Platona i Arystotelesa, kiedy wystąpił sceptycyzm, głosząc niewiarę we wszelkie systemy i prawa.

Ockham zajął (podobnie zresztą jak wówczas sceptycy) stanowisko

- 1) antysystematyczne,
- 2) antydogmatyczne,
- 3) antyracjonalistyczne,
- 4) antyrealistyczne.

1. **Antysystematyzm** Ockhama ujawnił się w epistemologii. Głosił on bowiem pogląd, że istnieją tylko jednostki konkretne, nie ma zaś ogólnych praw, prawd, czy systemów; tym hasłem zyskał sobie miano propagatora **indywidualizmu**. Uznając zaś tezę, że wszelkie własności zależne są od woli Bożej, stanął na stanowisku **woluntaryzmu**.

2. **Antydogmatyzm** zespolił się Ockhama ze **sceptycyzmem**. I on, jak sceptycy, dowodził niemożności wydania jakichkolwiek tez w żadnej dziedzinie wiedzy. Teologia bowiem nie jest nauką, bo nie można dowieść jej twierdzeń; w psychologii, której przedmiotem jest dusza, wiemy tylko to, co wiemy przez wiarę; podobnież w etyce nie ma praw: co Bóg zechciałby, to byłoby dobre — ten pogląd nosi nazwę **fideizmu**.

3. **Antyracjonalistyczne** stanowisko uwidoczniło się w tezach: 1) podstawą poznania jest intuicja, a nie rozum; 2) po intuicji dopiero następuje opracowanie abstrakcyjne. Głosił więc Ockham **intuicjonizm**.

4. **Antyrealizm** objawił się w poglądzie na uniwersalia: istnieją one tylko w psychice, a nie w rzeczach, ani odrębnie od nich, jako samodzielne istnienie, nie istnieją realnie, fizycznie — jest to tzw.

konceptualizm. O uniwersaliach twierdził Ockham ponadto, że istnieją w języku i tu stworzył tzw. teorię nazw, teorię znaków i znaczeń, wreszcie teorię zastępowania przedmiotów przez znaki. Stanowisko takie nazywamy **psychologizmem**.

Wilhelm Ockham zasłużył się nauce głównie dzięki poglądom na **fizykę i kosmologię**, a to dzięki krytyce uznawanej powszechnie arystotelesowskiej teorii fizycznej i kosmologicznej; krytyka ta utorowała drogę rozwojowi nauk przyrodniczych.

Wśród następców Ockhama należy wymienić: **Mikołaja z Autricourt**, który uznał zasadę sprzeczności za uniwersalną, powszechnie obowiązującą; inni kontynuatorzy myśli ockhamowskiej zajęli się głównie fizyką i astronomią, np. **Jan Buridan**, autor teorii impetu, który wprowadził w średniowieczną naukę mechanistyczne pojmowanie przyrody; **Mikołaj z Oresme** pracował w dziedzinie geometrii analitycznej, zajął się teorią spadania ciał, wreszcie opracował ruch dzienny ziemi.

Płodne zatem okazały się rozważania Ockhama; płodne dzięki krytycznemu nastawieniu wobec uznanej filozofii, roszczącej pretensje do podporządkowania sobie wszelkich gałęzi wiedzy.

Drugą odmianą nowej filozofii „viae modernae” był

2. MISTYCYZM XIV wieku.

Głosił go i uprawiał Mistrz

JAN ECKHART z Turyngii (XIII/XIV w.).

Poglądy jego polegały w przeważnej mierze na odnowieniu mistycyzmu św. Bernarda z Clairvaux,

przy równoczesnym domieszaniu pierwiastków neoplatońskich.

Eckhart uprawiał mistykę spekulacyjną; Boga pojmował emanacyjnie, neoplatońsko, przy czym jednak proces emanacji uznawał za proces konieczny, a nie za akt woli. W duszy ludzkiej odnajdywał „dno“ boskie, które w kontemplacji umożliwiało zjednoczenie się z Bogiem.

Zebranie. Okres krytycyzmu średniowiecznego obejmował z jednej strony kontynuację filozofii poprzedniego koresu, tzw.

a) *via antiqua*,

a z drugiej znowu zrodził myśli nawskróś oryginalne w wieku XIV, które objęto wspólną nazwą, jako

b) *via moderna*.

W tej „nowoczesnej drodze“ wyróżniły się dwa kierunki:

1) Krytycyzm Ockhama, oraz

2) Mistycyzm niemiecki Mistrza Eckharta.

FILOZOFIA NOWOŻYTNA.

Podczas gdy myśl filozoficzna średniowiecza stanowiła kontynuację poglądów starożytnych i ścisła granica między tymi dwoma okresami dziejów nie da się wytyczyć, to filozofia nowożytna posiada oblicze zupełnie odmienne od filozofii średniowiecznej. Wprawdzie jeszcze w średniowieczu dadzą się wyróżnić pewne cechy, które dopiero w wieku XV, XVI i następnych znajdują jawnych głosicieli wśród szerokich rzesz filozofów, ale są to jeszcze zaczątki i zapowiedzi nowych poglądów.

Filozofia nowożytna wyrosła w pierwszym swym okresie jako reakcja na myśl filozoficzną średniowiecza. Zbyt wielka nastąpiła różnica w poglądzie na świat, zbyt wielkie nastąpiły zmiany w sposobie życia, by mogła być dalej kontynuowana filozofia poprzedniej epoki. Głównym czynnikiem, który spowodował tę zmianę były odkrycia geograficzne, rozszerzające horyzont umysłowy ówczesnego człowieka i powodujące wzrost dobrobytu materialnego. Życie doczesne stało się przyjemne i znalazło swoich propagatorów. Bliski stał się człowiek i jego problematyka. To wszystko właśnie stanowi o zasadniczej różnicy między filozofią średniowieczną a nowożytną.

PODZIAŁ FILOZOFII NOWOŻYTNEJ.

Podobnie, jak w epokach poprzednich, tak i tu, dadzą się wyróżnić następujące okresy:

1. Odrodzenie — okres przygotowawczy, trwający przez w. XV i XVI,
2. Okres systemów nowożytnych (w. XVII),
3. Okres oświecenia i krytyki (w. XVIII),
4. Ponowny okres systemów (do połowy w. XIX),
5. Okres najnowszej filozofii krytycznej (od połowy w. XIX do czasów dzisiejszych).

1. Okres przygotowawczy — Odrodzenie — w. XV i XVI.

Wiek XV i XVI — jako czasy najbliższe średniowieczu — stanowiły najbardziej jaskrawą reakcję na myśl filozoficzną wieków poprzednich. Zmiana warunków — o czym wspomnieliśmy wyżej — nastąpiła nagle i nagły też był przewrót, dokonany w filozofii. Wieki następne często nawracały do średniowiecza, uznając w jego filozofii trwałe i logiczne czynniki, jednakowoż okres Odrodzenia pragnął na gruncie całkowitej negacji filozofii średniowiecznej stworzyć filozofię nową, lub przynajmniej nie nawracać do średniowiecza.

Odegrali tu zasadniczą rolę

1. HUMANIŚCI,

którzy uznali starożytność za najbardziej wartościową pod względem poglądów filozoficznych epokę i z światopoglądowych zasobów starożytności czerpali pełną garścią. Wśród humanistów dadzą się

wyróżnić myśliciele, będący kontynuatorami wszystkich prawie systemów starożytności.

I tak:

Gemistos Plethon, Jan Bessarion i Jan Picco della Mirandola odnowili doktrynę Platona, ale w duchu neoplatonczyków, zwłaszcza Plotyna.

Inni znów, jak: **Teodor Gaza, Jerzy z Trapezuntu** oraz **Piotr Pomponazzi** posiadli znajomość oryginalnych pism Arystotelesa (gdyż średniowiecze czerpało wiedzę o tym filozofie z komentarzy i tłumaczeń przeważnie arabskich) i stali się jego gorliwymi zwolennikami.

Justus Lipsius z Lowanium w Holandii wsławił się odnowieniem poglądów stoików.

Sceptycyzm starożytny odnowił **Samuel Sorbière**.

Jońska filozofia przyrody odnalazła kontynuatora w osobie **Klaudiusza Berigarda** z Francji.

Gassendi głosił epikureizm.

Cała ta plejada filozofów odnowicieli odegrała wielką rolę w rozwoju myśli filozoficznej, a to dzięki faktowi, że przyswoiła szerszemu ogółowi zapomniane i potępione w średniowieczu poglądy filozofów starożytnych. Na gruncie i w oparciu o nie rozwinęły się systemy nowożytne, mogące w razie potrzeby oprzeć się na wynikach, do których doszli myśliciele starożytni w rozmaitych gałęziach wiedzy.

2. RENESANSOWA FILOZOFIA PRZYRODY

rozwinęła się w oparciu o poglądy starożytne. Przejawiła się ona w dwóch odmianach, i to jako:

- a) magiczna filozofia przyrody,
- b) teoretyczna filozofia przyrody.

Celem pierwszej odmiany było nie poznanie przyrody, ani wykrycie jej praw, ale zapanowanie

nad nią człowieka, zapewnienie sobie jej uległości. Reprezentantem takiego stanowiska był **Teofrastus Bombastus Paracelsus von Hohenheim**, który mimo całego nienaukowego balastu oddał niejakię usługi wiedzy o przyrodzie, m. in. medycynie.

Przedstawicielem teoretycznej filozofii przyrody, której celem było wyłącznie poznanie praw i zjawisk był

GIORDANO BRUNO (w. XVI).

Zajął się kosmologicznymi kwestiami, ale nie mógł nie opracować tak aktualnego w owym okresie problemu humanistycznego. O świecie twierdził, że jest nieskończony i jednorodny. By dowieść jednorodności świata wprowadził pojęcie tzw. **monady***), będącej jednostką metafizyczną, jak punkt jest minimum matematycznym, a atom minimum fizycznym. Głosząc pogląd, że każda cząstka świata jest żywa i ruchoma — **odnowił hilozoizm i panpsychizm**. O wszystkim, co żywe, twierdził, że jest wolne. Świat jest, według niego, harmonijny, bo jest obrazem Boga. Człowiekowi również przypisał wolność, mówiąc o nim zarazem, że „jest równy największemu i najmniejszemu w świecie“.

Giordano Bruno jest myślicielem, w którym dokonał się przełom między średniowieczem a nowożytnością, widoczne są w nim jednak tkwiące jeszcze niektóre poglądy średniowieczne.

*) Termin „monada“ pojawi się później, w XVII w., u filozofa G. W. Leibniza.

Po tej fazie przednaukowej, traktującej o przyrodzie, pojawia się

3. METODOLOGIA PRZYDOZNAWSTWA,

która w sposób zupełnie naukowy, bez metafizycznego balastu, opracowuje wyniki dotychczasowe, jakie uzyskano w przyrodoznawstwie.

Twórcą metodologii przyrodoznawstwa był

Franciszek BACON (w. XVI),

umysł prawdziwie naukowy. Dokonał on wielkiego dzieła systematycznego zebrania całokształtu dotychczasowej wiedzy. Poglądy swe zawarł w dwóch dziełach: „Magna instauratio scientiarum“ (Wielkie ustanowienie nauk) i „Novum Organon“. To ostatnie nawiązuje swym tytułem do Organonu arystotelesowskiego, będącego opracowaniem ówczesnej wiedzy z zakresu logiki i metodologii.

Franciszek Bacon (nie należy go mieszać z poprzednikiem tegoż nazwiska, Rogerem Baconem, twórcą empiryzmu średniowiecznego!) dokonał **kłasyfikacji nauk** na podstawie psychologicznej. Rozróżnił mianowicie:

- 1) historię — której podstawą jest dziedzina pamięci,
- 2) poezję — której podstawą jest dziedzina wyobraźni,
- 3) **naukę, czyli filozofię** — której podstawą jest **rozum**.

Wśród nauk (filozofii) wyróżnił 3 rodzaje:

- a) naukę o Bogu,
- b) „ o przyrodzie,
- c) „ o człowieku.

Odrzucił wszelkie religijne motywy stosowania nauk, orzekając, że cele nauki (przede wszystkim przyrodoznawstwa) są **praktyczne**. Uznał **empiryzm** jako podstawę nauki i jej metodę. Zdefiniował indukcję i dedukcję (nauka postępuje dedukcyjnie, jeżeli idzie od ogółu do szczegółu i wtedy antycypuje fakty, co jest nienaukowe, lub też przechodzi od szczegółu do ogółu, wtedy interpretuje fakty), uznając jedynie **indukcję** za właściwą metodę.

Największą zdobyczą Franciszka Bacona jest jego **teoria indukcji**. Wprowadził po raz pierwszy do nauki eksperyment i indukcję, jako metodę uogólniania, znajdowania stałych związków między zjawiskami. Bacon jest autorem tzw. zestawienia wypadków występowania badanej cechy, polegającego na wyliczeniu: a) obecności cechy, b) braku cechy i c) stopni cechy. Tabela taka pozwala na dokładne, naukowe sformułowanie prawa wzgl. związku między zjawiskami.

Racjonalizm Fr. Bacona objawił się w tezie, że rozum potrzebny jest do usunięcia złudzeń zmysłowych. W dokonanym przezeń podziale złudzeń widać stanowisko nowożytnego naukowca. Podział ów przedstawia się następująco:

- 1) złudzenia plemienne — są wspólne wszystkim ludziom, lecz mimo to są jedynie złudzeniami, np. skłonność do antropomorfizmu i finalizmu;
- 2) złudzenia jaskini — wywołane otoczeniem, wychowaniem; nazwa tych złudzeń opiera się na przykładzie Platona, mówiącym o ludziach, którzy znajdują się w jaskini tyłem do wejścia i świat zewnętrzny widzą jedynie za pośrednictwem jego cieni na ścianie w jaskini;

- 3) złudzenia rynkowe — są to złudzenia mowy, polegające na wieloznaczności terminów, nieścisłym sformułowaniu itp.;
- 4) złudzenia teatru — to hipostazy pojęć, tj. przyznanie rzeczywistego istnienia pewnym pojęciom abstrakcyjnym.

Znaczenie Fr. Bacona jest olbrzymie, a to dzięki jego pracom z zakresu systematyki działów wiedzy, teorii indukcji i dzięki rzeczowemu, racjonalistycznemu ustosunkowaniu się do problemów naukowych. Fr. Bacon zasługuje na miano pierwszego naukowca-filozofa.

Poderwanie autorytetu filozofii średniowiecznej osłabiło pewność i apodyktyczność wielu gałęzi z nią związanych, między innymi religii (reformacja), teorii rządzenia itp.

Odrodzenie odrzuciło irracjonalizm, szukało wszędzie praw naturalnych; stworzyło więc też tzw

4. NATURALNY SYSTEM KULTURY.

Objął on zarówno religię, jak i prawa natury i państwa.

RELIGIA

została opracowana przez **Edwarda Herberta of Cherbury** (XVI/XVII w.), który okazał się twórcą tzw. **deizmu**, tj. religii naturalnej; była to religia filozoficzna, a polegała na odnalezieniu prawd religijnych wyłącznie przy pomocy rozumu. Kryterium prawdy religijnej miała być zgoda powszechna, tj. prawdziwe były te tezy religijne, które powtarzały się we wszystkich religiach świata, np. istnienie Boga ma być taką powszechną prawdą religijną.

PRAWEM NATURY I PAŃSTWEM

zajął się Holender **Hugo de Groot** (Grotius, Grocjusz), żyjący na przełomie w. XVI i XVII.

Istniały dotychczas dwa poglądy na prawo. Jeden głosił, że prawo jest pochodzenia boskiego i prze- to konieczne, drugi zaś, że jest pochodzenia ludzkie- go, umowne. Grocjusz natomiast głosił pogląd nowy: prawo jest pochodzenia ludzkiego, lecz jest koniecz- ne, gdyż podstawę ma w powszechnej i stałej natu- rze ludzkiej. Oprócz niego istnieje też prawo boskie. Wśród praw ludzkich dadzą się wyróżnić: a) prawa ustanowione i b) prawa natury, wypływające z na- tury ludzkiej. Podstawą prawa natury jest **towa- rzyskość**, będącą własnością zasadniczą. Skłonności towarzyskie jednostek i narodów realizuje **umowa społeczna**.

Naturalny system kultury opierał się więc w głównej mierze na naturze ludzkiej, widząc w niej podstawę wszelkich urządzeń religijnych i społecz- nych. System ten odegrał wielką rolę dzięki temu, że stanowił próbę uniezależnienia poglądów na spra- wy ludzkie i ich podstawę od oficjalnej teologii.

Zebrańie. Okres przygotowawczy filozofii no- wożytnej, trwający przez XV i XVI w., dokonał przeobrażenia w poglądach na świat dzięki

1. Humanizmowi,

który odkrył dla nowożytnej epoki starożytność, dzięki

2. Filozofii przyrody,

która zwróciła uwagę uczonych na ważność zagad- nień kosmologicznych i humanistycznych; dalej dzięki

3. Metodologii przyrodoznawstwa, stanowiącej klasyczny przykład naukowego opracowania systematyki nauk, wreszcie dzięki

4. Naturalnemu systemowi kultury, który utorował drogę nowożytnemu pogładowi na społeczeństwo i władzę.

2. Okres systemów nowożytnych (w. XVII).

Najbogatsza to epoka w rozwoju myśli filozoficznej. Prócz kontynuatorów poglądów okresu poprzedniego działali filozofowie wieku XVII w dwóch kierunkach, jako:

a) uczeni — metodologowie i b) systematycy.

Metodologia miała utorowane drogi dzięki pracy Franciszka Bacona. Jednym z

A. UCZONYCH - METODOLOGÓW
był

1. Galileo GALILEI z Pizy (XVI/XVII w.),

postać znana w historii kultury jako ofiara inkwizycji; Galileusz nie chciał bowiem odwołać swych poglądów, dotyczących obrotu ziemi dokoła słońca i układu heliocentrycznego.

Jako metodolog wyznawał poglądy trzeźwe, naukowe. Głosił, że naukę należy opierać na doświadczeniu, a wzmacniać ją wiedzą matematyczną. Nauka winna ograniczać się do badania zjawisk i znajdować prawa, nimi rządzące. Za jedyną metodę naukową uznał Galileusz **przyczynowość**.

W teorii poznania uznawał subiektywność jakości zmysłowych.

O cały wiek później wystąpił

2. **Izaak NEWTON** z Anglii (1642—1737),

posiadający za sobą tradycję wszystkich prawie systemów filozoficznych tego okresu.

Główne jego dzieło to: „*Philosophiae naturalis principia mathematica*“ (Podstawy matematyczne filozofii naturalnej).

W Newtonie, wielkim umyśle twórczym, znany z odkrycia zasadniczych praw fizyki tzw. newtonowskiej*), zespoliły się pierwiastki czysto naukowe z religijnymi. Mimo uprawiania tak trzeźwych nauk, jak fizyka i matematyka, miał on orientację wybitnie religijną; wiele miejsca poświęcił w swych wywodach metafizyce.

Poglądy. Newton wprowadził ścisły rozdział między nauką a filozofią; uznał nowy stosunek nauki i filozofii, rozumiejąc przez naukę — wiedzę o przyrodzie, a całą resztę oddając filozofii. Nauka jest od filozofii niezależna. Zadaniem nauki, wedle koncepcji Newtona, jest **opis** zjawisk.

Metafizyka tego filozofa jest metafizyką pojęć, zaczerpniętych z dziedziny przyrodoznawstwa, a zwłaszcza fizyki. Uznając względność przestrzeni, czasu i ruchu, wprowadził obok nich przestrzeń, czas i ruch — absolutne, niezależne od względnych; o przestrzeni absolutnej twierdził, że jest natury du-

*) Są to: zasada bezwładności, prawo pędu i popędu, wreszcie prawo akcji i reakcji. Stanowią one twierdzenia zasadnicze dla fizyki newtonowskiej, spełniając podobną rolę w fizyce, jak pewniki w geometrii euklidesowej.

chowej. Ważny jest Newtona fizyko-teologiczny dowód istnienia Boga: świat jest podobny do najdoskonalszej maszyny — (do tej tezy upoważniły go odkrycia fizykalne) — musi mieć przeto twórcę, którym jest Bóg.

Obok metodologii rozwijała się

B. FILOZOFIA SYSTEMATYCZNA,

obfitością i różnorodnością systemów przewyższającą okres systemów starożytnych.

W przeglądzie doktryn filozoficznych tego okresu oprzemy się na podstawach chronologii.

1. René DESCARTES (KARTEZJUSZ) z Francji (1596—1650)

ogłosił swe poglądy w pismach, z których najważniejsze są: „Discours de la méthode” i „Meditationes de prima philosophia” (Rozprawa o metodzie, Rozważania o pierwszej filozofii, czyli o metafizyce).

Poglądy Kartezjusza dotyczą w wielkiej mierze 1) metafizyki, 2) teorii poznania i psychologii.

Metafizyka tego filozofa wyszła napozór z rozważań rzeczowych i trzeźwych. Głosząc, że wiedza musi być jasna, wyraźna i prosta, uznał za warunek wszelkiej wiedzy **metodę**; wiedza ma rozważać, jak matematyka, **własności ilościowe**. Stosując **metodyczny sceptycyzm** odnaleźć można niewątpliwą zasadę, podstawowe twierdzenie, metodę, będącą warunkiem wiedzy. Odnalazł ją Kartezjusz w niepozornym zdaniu „cogito, ergo sum” — myślę, więc jestem; myślenie istnieje, więc istnieję sam, istnieję moja jaźń. Istnienie myśli stało się tą podstawową

zasadą. Z tych to tez wysnuł Descartes konsekwencje metafizyczno-teologiczne: istnienie jaźni postuluje istnienie Boga, a to 1° jako doskonałej przyczyny niedoskonałej jaźni, a 2° ponieważ pojęcie Boga mamy w jaźni mniej doskonałej od Boga, nie mogącej zatem być Jego przyczyną, lecz skutkiem, — istnieje więc Bóg, który wytworzył ideę Boga w naszym umyśle. O Bogu twierdził, że jest **wolą** (irracjonalizm!), jest nieskończony i nieograniczony. W koncepcji duszy zerwał z biologicznym jej pojmowaniem, uznając, że jest ona świadomością (myśleniem, uczuciami i wolą); podzielił wszelkie istoty na 1) świadome, 2) nieświadome.

Istnieją również ciała, posiadające rozciągłość; cechą rozciągłości jest nieskończona podzielność. Wszelkie zmiany w ciałach polegają na **ruchu** i są natury **mechanicznej**. Ciała posiadają tylko własności geometryczne. Materia posiada zdolność poruszania się, gdyż ruch został udzielony jej przez Boga. Wynikło stąd, że ilość ruchu jest stała — prawo zachowania ruchu.

Metafizyka kartezjańska wprowadziła dualizm duszy i ciała, substancji myślącej i rozciągłej.

2. **Teoria poznania i psychologia.** Kartezjusz uznał rozum za miarę poznania; zmysłom przyznał rolę okazji do uświadomienia sobie idei wrodzonych. Przedstawienia podzielił na trzy rodzaje:

- 1) nabyte — np. przedstawienie słońca,
- 2) skonstruowane przez nas samych — np. przedstawienie cyklopa,
- 3) wrodzone — np. Boga, jaźni itp.

Uznając istnienie idei wrodzonych, stanął Descartes na stanowisku tzw. **natywizmu**. O dyspozycjach wrodzonych głosił, że są własnością umysłu;

są niezależne od woli; są proste, jasne i wyraźne; są niezawodne, bo pochodzą od Boga, towarzyszy im „światło naturalne“.

W psychologii wprowadził własną teorię sądów i teorię afektów. W teorii sądów uznawał **woluntaryzm**, tj. pogląd, że w sądzie bierze udział wola, — sąd jest aktem decyzji. O afektach głosił, że służą do odróżniania użytecznego od szkodliwego.

System Kartezjusza stał więc pod silnym wpływem platonizmu, zwłaszcza w metafizyce. Nie mniej jednak był to system pełny i oryginalny.

Metafizyką przesiąknięte były też poglądy

2. Błażeja PASCALA z Francji (XVII w.),

które zawarł w dziele pt. „Myśli o religii“.

Uznając bezradność rozumu w najistotniejszych sprawach: religii i etyki, głosił Pascal, że w wierze, „**porządku serca**“ tkwi zdolność człowieka do poznawania rzeczy nadprzyrodzonych.

Pascal jest też autorem jeszcze jednego „dowodu“ istnienia Boga, zwanego „**zakładem Pascala**“. Przedstawia on się następująco:

Przesłanka 1: Albo Bóg jest, albo Go nie ma,

„ 2: Jeżeli przyjmujemy, że nie istnieje, to skazujemy się na wieczne potępienie,

„ 3: Jeżeli przyjmujemy, że istnieje, to ryzykujemy tylko doczesne życie, a zyskujemy wieczną szczęśliwość.

Wartość naukowa tego „dowodu“ jest bardzo minimalna, gdyż obok wymienionych przesłanek zawiera w sobie ukryte założenie, że istnieje wieczne potępienie, i że jest ono skutkiem niewiary itp.

Substancję traktował Pascal z punktu widzenia moralisty, rozróżniając w niej: 1) materię, 2) duszę, 3) Boga. Głosił, że między szczeblami tej hierarchii istnieje nieskończona przepaść; w człowieku spotykają się wszystkie szczeble hierarchii, powodując, że człowiek „jest najślabszą istotą na świecie, ale i najsilniejszą, bo rozumie świat“.

W poglądach Pascala zespoliły się filozofia i poezja, myśl naukowa z tworem fantazji.

3. Mikołaj MALEBRANCHE (XVII/XVIII w.)

wytworzył system, w głównej mierze oparty również na metafizyce.

Oryginalny jest jego pogląd na stosunek materii i ducha. Twierdził bowiem, że materia i dusza nie oddziałują na siebie wcale; — zmiany w jednym z nich stanowią **okazję** dla Boga do wywołania zmian w drugim. Taki pogląd nazywamy **okazjonalizmem**. Zaprzeczył Malebranche istnieniu związków przyczynowych między rzeczami; tylko Bóg jest przyczyną, tylko On działa.

Idealizm tego filozofa objawił się w poglądzie, że przedmiotem poznania są idee rzeczy, istniejące w Bogu. W związku z tym łączy się podział wiedzy na:

- 1) bezpośrednią — opartą na postrzeżeniach, oraz
- 2) pośrednią — opartą na ideach.

Jedynie wiedza pośrednia jest wiedzą jasną i pewną.

Odmienne kształtowała się filozofia w Anglii. Jej przedstawicielem w w. XVII jest

4. Thomas HOBBS.

Umysł to trzeźwy, konsekwentny i naukowy. Poglądy jego odznaczają się jasnością i są bardzo przekonujące. Obejmują one: a) materialistyczną metafizykę, b) racjonalistyczną metodologię, c) naturalistyczną etykę i politykę.

Materialistyczną metafizykę stanowią tezy, że istnieją tylko ciała; że świadomość jest funkcją ciała organicznego w całości; że przebiegi cielesne i psychiczne są ruchami; — jest to tzw. **mechanizm**.

Racjonalistyczna metodologia opiera się na poglądach: poznanie jest procesem mechanicznym, gdyż polega na ruchach od przedmiotu, poprzez zmysły i nerwy, do mózgu; konsekwencją tej tezy jest **sensualizm**.

U Hobbes'a ujawniło się prawdziwie naukowe stanowisko w poglądzie, że wszystkie jego myśli nie są prawdą absolutną, lecz jedynie **hipotezą**, przydatną naukowo. To stanowisko było przygotowaniem gruntu dla **pozytywizmu** wieku XVIII i następnych, aż po czasy dzisiejsze.

Naturalistyczna etyka i polityka. W niej znalazły wyraz aktualne wówczas poglądy na zagadnienie umowy społecznej i władzy królewskiej. Oparł swą etykę Hobbes na tezie, że każdy człowiek jest **egoistą**; aby jednak uniknąć wzajemnych walk, ludzie wiążą się **umową**, zabezpieczającą możliwość istnienia. Podobnie też w tym celu ustępują ludzie swe prawa monarsze; ta ostatnia teza stanowi uzasadnienie ustroju monarchicznego.

5. Benedykt (Baruch) SPINOZA z Niderlandów (XVII w.)

utkał swój system misternie na wzór nauk ścisłych, jak np. geometria, wyszczególniając terminy zasadnicze, pojęcia podstawowe, pewniki, twierdzenia, dowody itd. Stąd główne jego dzieło nosi tytuł „*Ethica ordine geometrico demonstrata*” (Etyka przedstawiona sposobem geometrycznym).

Poglądy. Matematyka jest dla Spinozy wzorem nauki — stąd jego **racjonalizm**; istnieje tylko jedna substancja: Bóg — stąd **panteizm**; substancja podlega prawom logiki — **determinizm**.

Aby znaleźć uzasadnienie dla materii i ducha uznał je Spinoza za przymioty Boga, nie tracąc konsekwencji w swym **monizmie**. Objawił się on również w psychologii: zjawiska fizyczne i psychiczne są **jednej** natury, są jednym i tym samym i odbywają się równolegle; pogląd ten nosi nazwę **paralelizmu psychofizycznego**.

Etyka znalazła swój wyraz w twierdzeniu, że moralne działanie jest wtedy, gdy jest zgodne z naturą; wszelkie więzy, nakładane przez jednego człowieka na drugiego są niezgodne z moralnym działaniem; stąd u Spinozy dążności reformatorskie, demokratyczne.

Irracjonalizm etyczny uwidocznił się w poglądzie, że najwyższym dobrem, jakie osiągnąć może człowiek, jest mistyczne zespolenie się z Bogiem

Okres systemów nowożytnych znalazł reprezentanta również i w Niemczech. Był nim

6. Gottfried Wilhelm LEIBNIZ z Lipska (1646—1716).

Poglądy jego obejmują logikę i metafizykę.

Logika Leibniza — to logika racjonalistyczna. Wyróżnia on 1) prawdy pierwotne i 2) prawdy pochodne. Prawdy pierwotne opierają się na **zasadzie tożsamości**; prawdy pochodne dadzą się sprowadzić do pierwotnych dwojaką drogą:

- a) przy pomocy **zasady sprzeczności** — i wtedy są konieczne,
- b) prawdy **faktyczne** przy pomocy **zasady racji dostatecznej**.

Konsekwencją tych tez jest twierdzenie, że każda prawda da się sprowadzić do bardziej pierwotnej — wszystkie prawdy są racjonalnie powiązane.

Metafizyka Leibniza oparta jest na podstawie mnogości substancyj. Substancje są jakościowo odrębne; nazywa je Leibniz albo **monadami***) albo **entelechiami****). Substancje te nie działają na siebie; są obdarzone siłami (**dynamizm**); są nierozciągłe i niematerialne, mają naturę podobną do natury dusz (**spirytualizm**). Posiadają zdolność postrzegania treści wrodzonych.

O ciałach twierdził ten filozof, że są zjawiskami substancyj; zjawiska są zewnętrzną postacią rzeczy — ciała są więc wyglądami substancji wobec innych substancyj.

Finalistyczny pogląd Leibniza uwidocznił się

*) patrz Giordano Bruno.

**) patrz Arystoteles.

w tezie, że substancje działają celowo. Substancje wszystkie stanowią hierarchię, przy czym najdoskonalszą monadą jest Bóg. Tworzą one harmonijny zespół dzięki temu, że harmonia ta została ustanowiona przez Boga przy ich stworzeniu (**harmonia praestabilita**).

Zebranie. W wieku XVII wytworzyły się w głównej mierze systemy, których jądro stanowiła metafizyka, i to przeważnie metafizyka teologiczna. Okres ten jednak otwierają i zamykają dwaj uczeni — metodologowie, mający wielkie zasługi dzięki naukowemu podejściu do zasadniczych problemów wiedzy. Są to:

1. Galileo Galilei, oraz
2. Izaak Newton.

Wśród filozofów systematyków:

1. Kartezjusza,
2. Pascala,
3. Malebranche'a,
4. Hobbes'a,
5. Spinozy, wreszcie
6. Leibniza

podkreślić należy szczególnie działalność filozoficzną Hobbes'a, który potrafił uwolnić się od balastu metafizyki teologicznej i stworzyć jasny i naukowy system, stanowiący podstawę pod pozytywizm okresu następnego.

3. Okres oświecenia i krytyki (w. XVIII).

W dwóch rozmaitych kierunkach poszła filozofia tego okresu. Nie skończył się jeszcze okres systemów wieku poprzedniego. Systemy w. XVIII-go stały

jedynie na innej podstawie: podczas gdy poglądy filozofów siedemnastowiecznych oparły się głównie na metafizyce teologicznej, to myśl filozoficzna tego okresu wytworzyła systemy, oparte na trzeźwych, naukowych podstawach. Okres ten w dziejach kultury nosi nazwę Oświecenia. Prócz systemów oświeceniowych, powstał z końcem XVIII stulecia system krytyki, będący dziejową konsekwencją rozrostu filozofii Oświecenia.

A. O Ś W I E C E N I E

miało dwie odmiany: 1) empirystyczną i 2) racjonalistyczną. W

OŚWIECENIU EMPIRYSTYCZNYM

wyróżnić można poglądy filozofów, którzy stworzyli a) podstawy empiryzmu i b) filozofię empiryzmu. Do twórców

podstaw empiryzmu
należy

1. John LOCKE z Anglii (1632—1704).

Zmienił on całkowicie pogląd na filozofię, uważając, że zadaniem jej jest poznanie pojęć, a nie bytu. Wyróżnił 3 metody filozofii:

1. psychologiczna — metoda badania pojęć w umyśle,
2. genetyczna — opiera się na psychologii dzieci i dzikich ludów,
3. analityczna — polega na szukaniu prostych składników.

Głosząc, że wiedza pochodzi wyłącznie z doświadczenia, stanął Locke na stanowisku **empiryzmu**. Za-

przeczył istnieniu idei wrodzonych, uznał jednak za wrodzone **władze umysłu**. Opierając się na empiryzmie wyróżnił 2 źródła doświadczenia:

1. zewnętrzne — zmysły,
2. wewnętrzne — introspekcja.

Doświadczenie wewnętrzne odnajduje w umyśle tylko **idee**. Analizując idee, wyróżnił Locke w nich własności:

- 1) pierwotne — rozciągłość, kształt, ruch — własności obiektywne,
- 2) wtórne — barwy, dźwięki itp. — własności subiektywne.

Podstawa rozróżnienia tych własności jest dwójaka: pierwotne są wówczas, gdy poznajemy je wieloma zmysłami, wtórne natomiast wtedy, gdy odbieramy je jednym tylko zmysłem. Idee dzielą się na:

- 1) proste — pochodzące z doświadczenia i będące materiałem,
- 2) złożone — połączone przez umysł.

Wśród idei złożonych wyróżnia Locke: 1) idee stosunków, 2) idee objawów i 3) idee substancyj.

Pojęcie substancyj poddał Locke krytyce: o substancji nic nie wiemy, umysł podsuwa to pojęcie jako podporę pod własności.

Locke stanął na stanowisku, przeciwnym do stanowiska Hobbes'a, który zdawał sobie sprawę z faktu, że jego poglądy są jedynie hipotezą. Locke wymagał, by poznanie ustalało prawdy konieczne, by intuicją wynajdywało prawdy ogólne. Jest to racjonalno-empiryczna koncepcja poznania.

Filozofia Locke'a — to **filozofia praktyczna**. Pragnął, by badania pozostawały w łączności z życiem, by oparte były na podstawie psychologicznej. Domagał się prawa swobodnego rozwoju i sądu, co

znalazło wyraz przede wszystkim w **pedagogice** Locke'a: był on bowiem propagatorem indywidualizacji nauczania.

2. Anthony SHAFTESBURY z Anglii (XVII w.)

zajął **estetyczną** postawę wobec rzeczywistości, głosząc, że świat nie jest martwym mechanizmem i że kontemplacja ujmuje istotę świata. Kontemplacja — to estetyczne rozważania nad problemami świata.

Shaftesbury uznawał **etykę autonomiczną**, nie opierającą się na żadnych podstawach ani epistemologicznych, ani teologicznych, ani psychologicznych. Dobro według niego tłumaczy się samo przez się, jest niezależne ani od woli Boga, ani od umowy ludzkiej. Zasadą moralności jest harmonia między skłonnościami egoistycznymi i społecznymi. Wprowadzona tu harmonia nadaje Shaftesbury'emu piętno **estetyzmu etycznego**.

Uwielbienie piękna i harmonii wywołało w filozofie tym kult doskonałych jednostek (**kult indywidualizmu**) i **kult irracjonalizmu**.

3. George BERKELEY z Irlandii (1685—1753)

ogłosił swój system filozoficzny w dziełach, z których najważniejsze są: „Zasady poznania ludzkiego” oraz „Trzy dialogi między Hylasem a Filonousem”.

Berkeley wyznawał **skrajny nominalizm**, twierdząc, że nie ma w umyśle pojęć ogólnych, ogólne są tylko **wyrazy**, idea — to tylko wyobrażenie konkretne, jednostkowe.

Uznając zmysły za jedyne źródło poznania ciał, a uważając tylko to, co doświadczamy, za istniejące, zajął Berkeley stanowisko **skrajnego sensualisty**.

Skrajny subiektywizm uwidocznił się w poglądzie, że wszystkie własności są subiektywne.

Nie na tym jednak kres absurdów, do których zda się prowadzić filozofia Berkeleya. Głosił on ponadto **immateralizm**, pogląd opierający się na następujących tezach: 1) substancje nie istnieją, bo ich nie doświadczamy; 2) istnieć tzn. być postrzeganym, doświadczonym. W myśl tych twierdzeń nie istnieje np. słup przydrożny, a jeżeli istnieje, to rozmaicie, bo wszystkie własności są subiektywne; jeżeli nikt go nie widzi, to słup nie istnieje, bo nie jest doświadczany. Codzienne jednak doświadczenie nauczyło nawet Berkeleya, że rzeczy istnieją, mimo że ich nie doświadczamy. Dla konsekwencji poradził sobie w ten sposób, że głosił: 3) rzeczy są wprawdzie postrzeżeniami ludzi, ale ponieważ są też postrzeżeniami Boga, więc mają trwałość i jedność. Ten argument przypomina nieco wybieg tragedii klasycznej, zwany „Deus ex machina“.

Spirytualizm berkeleyowski opierał się na tezie, że prócz idei (postrzeżeń) istnieją też umysły (duchy). Świat idei jest przedmiotem nauki, świat duchów — przedmiotem metafizyki. Nie opracował jednak Berkeley — ku wielkiej korzyści nauki — metafizyki tak pojętej.

Zupełnie odmiennym umysłem był Szkot

4. **David HUME** (1711—1766).

Był to trzeźwy metodolog, który poddał krytyce wyniki, jakie osiągnęła dotychczasowa myśl filozoficzna, zwłaszcza myśl wieku oświecenia.

Przedstawienia podzielił Hume na 1) pierwotne, tj. wrażenia i 2) pochodne — idee. Idee pochodzą z wrażeń, a powstają drogą ich kojarzenia.

Przedmiotem badania naukowego są 1° stosunki między ideami (tak postępuje np. matematyka), a

2° fakty. Nasze twierdzenia o faktach opieramy na doświadczeniu, jednak wybiegamy w nich poza doświadczenie, zwłaszcza wtedy, gdy stosujemy pojęcie przyczynowości.

Krytyka pojęcia przyczynowości jest jednym z największych osiągnięć Hume'a. Wykazał on, że związek przyczynowy nie jest związkiem koniecznym, nie pociąga za sobą konieczności, bo

a) nie poznajemy go *a priori*,

b) **empirycznie** stwierdzić możemy tylko następstwo faktów.

Uznajemy istnienie związku przyczynowego tylko z przyzwyczajenia, kierujemy się instynktem. Jednakowoż instynkt nie jest podstawą poznania naukowego.

Podobnie poddał Hume **krytyce** pojęcie siły: w doświadczeniu bowiem poznajemy tylko wysiłek, a nie siłę, trudno więc ściśle naukowo mówić o sile.

Krytyka pojęcia substancji jest również cennym wkładem Hume'a do dziejów myśli naukowej. Substancję wprowadzamy, dla połączenia faktów, jednakowoż przyjmując jej istnienie, wykraczamy poza fakty. I to dzieje się na podstawie instynktu, nie może więc rościć sobie pretensyj do pojęcia naukowego.

O wiedzy empirycznej twierdził Hume, że jest wiedzą faktyczną, ale nie pociąga za sobą konieczności.

Omawiając religię, określił ją jako rzecz wiary, a nie wiedzy — sprzeciwił się więc tezie, głoszonej przez **deizm***).

*) Patrz Edward Herbert of Cherbury. Naturalny system kultury.

Etyczny optymizm Hume'a przejawiał się w jego **filozofii moralnej**; głosił, że zasadnicza jest w stosunkach między ludźmi sympatia, a nie egoizm; orientacja społeczna stanowi rdzeń jego etyki.

Podczas gdy Anglicy wytworzyli podstawy empiryzmu, to Francuzi stali się twórcami

filozofii empiryzmu.

Zapoczątkował ją

5. Franciszek Maria Arouet, zwany **WOLTEREM** (XVIII w.).

Głosząc pogląd, że rozum jest miarą prawdy, stanął na stanowisku **racjonalizmu**. **Empiryzm** uwiódł się w tezie, że wiedza jest pochodzenia empirycznego. Twierdzeniem, że istnieje świat przyrodzony, nie ma cudów, ani zjawisk nadprzyrodzonych utorował Wolter drogę **naturalizmowi**. Mimo to jednak uznawał religię rozumową (**deizm**), uznając ją za logicznie uzasadnioną. Odnowił starożytny **hilozoizm**, głosząc pogląd, że własnością materii jest myśl. W etyce zajął stanowisko czynne, wyznając mniemanie, że celem życia jest naprawienie zła i pomaganie sprawiedliwości.

Nie dzięki swoim poglądom zyskał sobie Wolter nieśmiertelne miejsce w panteonie wiedzy filozoficznej, ale dzięki działalności propagatorskiej i dzięki umiejętności skupienia wokół siebie grupy myślicieli konsekwentnych, którzy swymi poglądami potrafili zmienić dotychczas istniejące stosunki prawne, społeczne i polityczne.

Zgrupowali się ci myśliciele wokół wydanej przez siebie Encyklopedii, która wprowadziła nowe,

nieznane dotąd szerszemu ogółowi określenia władzy monarszej, np. stosunków prawnych, warunków społecznych itd. Stąd też grupę tę nazwano **encyklopedystami**. Należą do nich: Wolter, Diderot, La Mettrie, Holbach, Condillac i D'Alembert.

6. MATERIALIZM

głosił spośród encyklopedystów

Julien de LA METTRIE (XVIII w.).

Poglądy. Wszystkie przedmioty są materialne, a więc i dusza jest materialna; jest ona czynnym rodzajem materii. Każda cząstka materii ma własności psychiczne — pogląd ten nazywamy **panpsychizmem**. **Mechanizm** La Mettrie'go objawił się w poglądzie, że człowiek jest maszyną, tak jak zwierzęta. Konsekwencją tych tez było twierdzenie, że jeśli istnieje tylko materia, to nie ma Boga, ani duszy wolnej i nieśmiertelnej.

W etyce uznawał La Mettrie **hedonizm**, głosząc, że najwyższym dobrem jest rozkosz.

Był więc ten filozof odnowicielem starożytnego materializmu demokrytejskiego i epikurejczyków.

7. SENSUALIZM

reprezentował

Étienne (Stefan) de CONDILLAC (XVIII w.).

W poglądzie, że wiedza jest zmysłowa uwidocznił się jego sensualizm. O umyśle twierdził, że jest bierny, jest jedynie zbiornikiem wrażeń. Dowodził tej tezy filozof, opierając się na przykładzie tzw.

„posągu Condillaca“: jeden choćby zmysł wystarczy, by powstało pełne życie psychiczne.

Nominalizm widoczny jest w twierdzeniu, że postęp wiedzy zależny jest od posługiwania się **znakami**: 1) mowy, 2) pojęć.

Idealizm — w tezie, że wszystkie wrażenia są subiektywne.

Condillac uznawał dualizm nauki i wiary.

Jednym z najbardziej naukowych systemów okazał się

8. POZYTYWIZM,

którego przedstawicielem był

Jean Lerond D'ALEMBERT z Paryża (XVIII w.).

Pozytywistyczna koncepcja nauki znalazła podstawy w tezach:

1. nauka ogranicza się jedynie do twierdzeń pewnych,
2. jedynie fakty są pewne,
3. nauka winna ograniczyć się wyłącznie do faktów.

W tym ostatnim zdaniu mieści się teza **pozytywizmu**.

Pozytywistyczna koncepcja filozofii: filozofia jako nauka traktuje o faktach, już opracowanych przez nauki szczegółowe, filozofia jest więc nauką o zasadach nauk.

D'Alembert uznawał, że wiedza jest fragmentaryczna i nie da się powiązać w system, gdyż same fakty nie mogą tworzyć logicznego systemu. Mimo, że brak nam tych łączników między faktami, jakimi są zasady nauk, to jednak ujmujemy je instynktowo-

nie, gdyż cofanie się w nieskończoność byłoby nonsensem.

Geneza nauk jest według D'Alemberta natury zbiorowej: pojęcia są dziełem zbiorowości, nauka wytwarza się w warunkach społecznych.

Pozytywizm stanowił ostatnie ogniwo w łańcuchu filozofii empiryzmu.

Z kolei zajmujemy się

OŚWIECENIEM RACJONALISTYCZNYM,

którego jedynym przedstawicielem był Niemiec

9. Christian WOLFF z Halli (XVII/XVIII w.).

Poglądom swym dał wyraz w dokonanym przez siebie podziale nauk. Wyróżnił w nich bowiem:

1. historyczne — empiryczne (oparte na stwierdzeniu faktów),
2. filozoficzne — racjonalne (badające racje dla faktów).

Poza tym podzielił Wolff nauki na:

1': teoretyczne:

- a) ontologia,
- b) kosmologia,
- c) psychologia,
- d) teologia

i 2': praktyczne:

- a) etyka,
- b) polityka,
- c) ekonomika.

Racjonalizm Wolffa objawił się w poglądzie, że do poznania wystarcza rozum, logika; z jej zaś dziedziny zasada sprzeczności i zasada racji dostatecznej są narzędziami poznania.

Nie zerwał stanowczo z empiryzmem, gdyż twierdził, że poznanie zmysłowe jest zgodne z rozumowym.

Poglądy Wolffa stanowiły kompilację oświecenia ze scholastyką. W oświeceniu tkwił dzięki pogładowi, że wszystko jest zrozumiałe, że nie ma zjawisk nadprzyrodzonych; w scholastyce znalazł się na skutek tezy, że zadaniem nauki jest dowodzenie prawd. Był na pół człowiekiem oświecenia, na pół scholastykiem.

Mimo tak silnego rozrostu prądów oświeceniowych, już w tym okresie znaleźli się myśliciele, którzy głosili

odwrot od oświecenia.

Jednym z nich był

10. Jan Jakub ROUSSEAU z Genewy (1712—1778).

Na jego poglądy składają się tezy negatywne, będące wyrazem odwrotu od oświecenia, oraz twierdzenia pozytywne, które miały dać wskazówkę, czym zastąpić hasła wieku oświecenia.

Do pierwszych należy **potępienie cywilizacji**, która przeszkadza moralności, a dobra moralne są według Rousseau'a najwyższe. Źródłem dobra moralnego jest **natura** i jej uwielbienie jest pozytywnym czynnikiem filozofii Rousseau'a.

Bezkompromisowy ten myśliciel nie wahał się potępić ustroju społecznego, jako uniemożliwiającego indywidualne życie w stanie natury, jako niszczącego najwyższe prawo ludzkie — równość. Ustrój ten, uznając prawo własności prywatnej i dokonywając

zróźnicowania zawodów, wprowadził konieczność walki w społeczeństwo ludzkie. Wbrew naturze ludzkiej wprowadzono **umowę społeczną**, której celem jest zaprzestanie walk, lecz z umowy tej skorzystali monarchowie i z niej uczynili sobie narzędzie władzy.

Twierdził Roussau, że dzieje cywilizacji nie są postępem, gdyż cywilizacja oparła się na rozumie, a w uczuciu — sercu — leży wartość człowieka.

Wiele usług oddał Rousseau nowożytniej pedagogice, propagując wychowanie naturalne i indywidualne.

Nie mniej zaważyły jego poglądy społeczne i polityczne: pragnął wprowadzenia ustroju idealnego, jakim była dla niego republika demokratyczna, oparta na równości i wolności. Poglądy te w niemałym mierze przyczyniły się do wybuchu Wielkiej Rewolucji.

Przeciw oświeceniu zwróciła się tzw.

11. SZKOŁA SZKOCKA,

na której czele stał

Tomasz REID ze Szkocji (XVIII w.).

Poglądy. Istnieją prawdy oczywiste, powszechnie uznawane, np. istnienie realnych rzeczy, które nie wymagają żadnego dowodu; opierają się one na zdrowym rozsądku, „**common sence**“. Z tych tez wynikał u Reida podział prawd oczywistych na:

1. konieczne — np. aksjomaty matematyki, prawa logiki,
2. faktyczne:
 - a) istnienie jaźni,
 - b) „ rzeczy poza jaźnią.

Prawdy te zawarte są w umyśle, skąd wydobywamy je drogą introspekcji.

Poglądy Reida cechuje **programowy dogmatyzm**. Opierając się na zdrowym rozsądku, odrzuca możliwość i potrzebę dowodzenia rzeczy jasnych, pewnych i codziennych.

Obok tych systemów filozoficznych, które obfitością zadziwić mogą, rozwinął jeden system, będący wyrazem

B. K R Y T Y C Y Z M U.

System to jednak największy i najwnikliwszy spośród wszystkich dotychczasowych systemów nowożytnych. Rozpiętością swą objął wszelkie niemal zagadnienia filozofii. Jego twórcą był

IMMANUEL KANT z Królewca (1724—1804).

Poglądy jego zawarte są w dwóch głównych dziełach: „Kritik der reinen Vernunft“, „Kritik der praktischen Vernunft“ (Krytyka czystego rozumu, Krytyka praktycznego rozumu).

I. **Zagadnienie i metoda filozofii**. Celem filozofii są badania transcendentálne (krytyczne), które polegają na odnajdywaniu przedstawień, **przekraczających** podmiot i stosujących się do przedmiotów. Aby przejść do głównego zagadnienia filozofii musimy zapoznać się naprzód z kantowskim podziałem sądów. Dzieli je Kant na

1. sądy a priori
 - a) analityczne,
 - b) syntetyczne;

2. sądy a posteriori — syntetyczne.

Głównym problemem filozofii jest zagadnienie, jak są możliwe sądy syntetyczne a priori.

W narządach poznania wyróżnia Kant 2 pnie: 1) zmysły, 2) rozum. Wzajemna kontrola tych dwóch pni stanowi kryterium pewności.

II. **Teoria poznania** obejmuje zagadnienia przestrzeni i czasu, kategorii, „przewrotu kopernikańskiego” Kanta.

1. **Przestrzeń i czas.** Matematyka zawiera sądy powszechne i konieczne, których przedmiotem są przestrzeń i czas. Ponieważ są one powszechne i konieczne, nie mogą być zatem empiryczne; są to więc sądy aprioryczne. Przestrzeń i czas nie są realnymi przedmiotami, są **idealne** — istnieją w nas jako formy zmysłowości. Świat przestrzenny i czasowy jest zjawiskiem, a nie realnym istnieniem; taki pogląd nosi nazwę **fonemenalizmu**.

2. **Kategorie.** Wszystkie przedmioty są zespoleniem wyobrażeń; zespolenie to jest aktem podmiotu, każdy więc sąd empiryczny tworzony jest przy pomocy pojęć **stworzonych** przez podmiot. A zatem nie przedmiot jest warunkiem podmiotu, ale na odwrót, podmiot jest warunkiem przedmiotu. W jaki sposób dokonywa się zespolenie wyobrażeń, tworzące przedmiot, o tym stanowią **kategorie**; są to formy rozsądku, „czyste pojęcia”.

3. **Przewrotem kopernikańskim** w filozofii było zatem wykazanie, że myśl jest zasadniczym składnikiem doświadczenia, a nie jego przeciwieństwem, gdyż na doświadczenie (fakt, przedmiot) składają się zarówno zmysłowe wyobrażenia, jak i myślowe kategorie. Przedmiotem filozofii jest więc **poznanie** rzeczy, a nie rzeczy same; — ten to pogląd nosi nazwę **krytycyzmu** Kanta.

Przewrót kopernikański polegał na tezie: „nie doświadczenie umożliwia pojęcie, lecz pojęcia umo-

żliwiają doświadczenie“, jak u Kopernika „nie słońce wokół ziemi się kręci, lecz ziemia dokoła słońca“.

III. **Krytyka metafizyki.** Naukowe rozważania Kanta obaliły metafizykę, waląc jej cały gmach.

Odróżnia Kant „rozum“ od „rozsądku“, temu pierwszemu przypisując budowę metafizyki. „Rzeczy same w sobie“ (Ding an sich) są niepoznawalne, **idee** nie istnieją realnie, lecz są **wytwarzane** przez rozum. Są to idee:

1. duszy — którymi zajmuje się psychologia,
2. wszechświata — którymi zajmuje się kosmologia,
2. Boga — którymi zajmuje się teologia.

Idee te poddaje Kant szczegółowej krytyce. **Dusza** nie jest substancją, lecz ideą, a zatem nonsensem jest twierdzić, że dusza jest nieśmiertelna, jak nonsensem byłoby twierdzenie, że biel jest nieśmiertelna. **Wszechświat** określany jest przy pomocy tez i sprzecznych z nimi antytez, a wszystkie one są zarówno słuszne, jak i niesłuszne. Dowody istnienia **Boga** nie wytrzymują naukowej krytyki.

Mimo tych tez ateistycznych i negatywnych wobec powszechnie uznawanych poglądów, Kant uznawał metafizykę; uważał, że życie i działanie **praktyczne** uzasadniają ją jako rzecz wiary.

IV. **Etyka i estetyka.** Etykę Kanta cechuje **rygoryzm**; uważa on bowiem, że rozum praktyczny ceni dobrą wolę, a wola jest dobra, gdy spełnia **obowiązek**. Etyka jego jest **uniwersalistyczna**, obcy mu jest wszelki relatywizm etyczny. Kant jest autorem tzw. kategorycznego imperatywu: „Postępuj wedle takiej zasady, co do której mógłbyś jednocześnie chcieć, by stała się powszechnym prawem“. Słuszne

jest zatem to, co uznawane jest przez wszystkich za słuszne.

Mimo defetyzmu naukowego, jaki wprowadził Kant swoją krytyką metafizyki, twierdzi on, że rozum praktyczny nakazuje nam żyć tak, jak gdyby istniały:

- 1) wolność, a nie determinizm,
- 2) nieśmiertelność duszy,
- 3) Bóg.

Uznaje on więc prymat rozumu praktycznego nad krytycznym.

Estetykę nazywa Kant krytyką władzy sądenia (osądu). Jako cechy estetyczne wymienia:

1. bezinteresowność,
2. bezpojęciowość,
3. formę, jako przedmiot upodobania,
4. subiektywną konieczność upodobania estetycznego,
5. powszechność sądów estetycznych, mimo ich subiektywność, bo władze sądenia u wszystkich ludzi są te same.

Znaczenie filozofii Kanta jest olbrzymie. Dał podkład ściśle naukowy swym rozważaniom krytycznym, powodując oczyszczenie filozofii z elementów fantazji i wiary, znajdując dla tych ostatnich miejsce poza terenem nauki.

Dzięki wykazaniu roli umysłu w tworzeniu — rzekomo obiektywnych — faktów i doświadczeń — utorował drogę późniejszym badaniom z tej dziedziny.

Zebranie. W okresie oświecenia i krytyki przeważały systemy afirmatywne, do twórców których należą reprezentanci

A. Oświecenia (empirystycznego):

1. Locke,
2. Shaftesbury,
3. Berkeley,
4. Hume.

Ci czterej Anglicy stworzyli podstawy empiryzmu, natomiast

5. Wolter,
6. La Méttrie,
7. Condillac, i
8. D'Alembert

wykształcili filozofię empiryzmu.

Obok nich działał przedstawiciel

A. oświecenia (racjonalistycznego):

9. Wolff.

Wcześniej jednak dokonał się odwrót od oświecenia, dokonany przez

10. Rousseau'a, oraz
11. Reida szkołę szkocką.

Jedyny wielki i wszechstronny system

B. Krytycyzmu

wytworzył królewiecki filozof

Kant.

4. Okres ponownych systemów (do połowy XIX w.).

Filozofia tego okresu — to reakcja i zaprzeczenie poglądów okresu poprzedniego. Gdy oświecenie przyniosło empiryzm i krytycyzm, to systemy pierwszej połowy wieku XIX są zbudowane na podłożu nawskróś idealistycznym. Zarysowują się oczywiście różnice między systemami tego okresu, wspólny jest jednak zawsze ich idealizm.

Zapoczątkował filozofię idealistyczną

1. **Johann Gottlieb FICHTE** z Łużyc
(XVIII/XIX w.).

Uprawiał metafizykę, uznając, że filozofia jest nauką o bycie; ma ona ponadto dać **system** wiedzy, który ma być oparty na **jednej** zasadzie, na jednej metodzie (**monizm**). Tą metodą dla filozofii jest metoda dedukcyjna (**racjonalizm**). **Idealizm** Fichtego przejawiał się w poglądzie, że wszystkie rzeczy są jedynie przedstawicielami, myślą. Fichte zajmował moralną postawę wobec świata, a konsekwencją jej było głoszenie tezy, że istnieje wolność (**indeterminizm**).

Uznając **czyn** za pierwszą postać bytu zajął Fichte pozycję **aktywizmu**. Finalizm uwidocznił się w tym, że za pierwotną ośnowę świata uznał cel, ideał. O jaźni twierdził, że jest twórczym czynnikiem bytu.

Etyka jego opierała się na poglądzie, że każdy czyn wolny jest dobry.

Nie należy się dziwić, jeżeli poglądy Fichtego wydadzą się komuś niezrozumiałe. Idealizm niemiecki z pierwszej połowy XIX-go wieku lubuje się w rozmaitych — bardzo obrazowych nieraz — lecz nie naukowych określeniach i terminach, które z filozofii, pojętej jako nauka, czynia raczej poezję, niż wiedzę.

Podobnie rzecz się przedstawia u

2. Friedricha Wilhelma Josepha SCHELLINGA z Jeny (XVIII/XIX w.).

W poglądach jego znalazły wyraz estetyczne, przyrodnicze i religijne zabarwienia filozofii — stąd też Schelling stał się w filozofii przedstawicielem **romantyzmu**.

Głosił Schelling tożsamość bytu realnego i idealnego, ubierając ten pogląd w malowniczą szatę wyrażenia „byt = absolut“. Absolut rozpada się na przeciwieństwa.

W świecie istnieją według Schellinga tylko siły organiczne; ten pogląd nosi miano panorganizmu.

O wiele głębsze i bardziej zrozumiałe tezy głosił

3. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL ze Szwabii (1770—1831).

Główne jego dzieło „Phänomenologie des Geistes“ (Fenomenologia ducha) wykazuje orientację historyczną i humanistyczną.

Idealizm ewolucyjny Hegla uwidocznił się w następujących tezach: pierwotnym bytem jest myśl; myśl tworzy rzeczy; byt — jak myśl — jest natury logicznej; byt zmienia się, lecz w sposób ewolucyjny.

Dalsze swe rozważania oparł Hegel na tzw. **metodzie dialektycznej**. Zasadnicze są w dialektyce (logice powstawania bytu): 1) teza, 2) antyteza, 3) synteza. Świat cały kształtuje się trójrytmem wg praw dialektycznych: fakt jakiś jest tezą, jego przeciwieństwo stanowi antytezę, z nich obu tworzy się synteza, która znów jest tezą dla innej antytezy i tak

w nieskończoność. **Rozwój bytu** genetycznie przedstawiał się w ten sposób, że naprzód było:

- 1) pojęcie — teza — przedmiot logiki,
- 2) przyroda — antyteza — przedmiot filozofii przyrody,
- 3) duch — synteza — przedmiot filozofii ducha.

I znów w filozofii ducha da się wyróżnić:

- 1) teza — duch subiektywny,
- 2) antyteza — duch obiektywny,
- 3) synteza — duch absolutny.

Te logiczno-metafizyczne rozważania służyły Heglowi do celów wcale doczesnych. Uzasadniał nimi mianowicie (w filozofii państwa i filozofii dziejów) reakcyjne poglądy i metody rządów pruskich.

Filozofia sztuki opiera się na triadycznym podziale historii sztuki, oraz na poglądzie, że sztuka stanowi syntezę formy z treścią.

W **filozofii religii** głosił Hegel, że religią jest zespół wyobrażeń, a nie uczuć. Wszystkie religie podzielił na:

- 1) religie natury — religie Wschodu,
- 2) religie indywidualności duchowej,
- 3) absolutna religia prawdy — chrystianizm.

Filozofię uważał Hegel za najwyższą postać ducha. Całokształt filozofii (nie poszczególne jej systemy) zawiera całą prawdę filozoficzną. W tezie, że każdy system filozoficzny jest odzwierciedleniem kultury współczesnej, uwidoczniał się pogląd, podjęty i zmodyfikowany przez jego następców.

Wśród następców Hegla wyróżnić się dadzą dwa ołdamy:

- 1) prawica — o poglądach konserwatywnych,
- 2) lewica — o poglądach postępowych.

Wśród lewicy, stanowiącej opozycję w stosunku do Hegla, wymienić należy następujących:

- 1) **Dawida Fr. Straussa**, autor dzieła p. n. „Życie Jezusa“ i socjalistów;
- 2) **Karola Marxa**,
- 2) **Fryderyka Engelsa**,
- 3) **Ferdynanda Lassalle'a**.

4. **Artur SCHOPENHAUER z Gdańska (XIX w.)**

zawarł swe poglądy w dziełach, z których najważniejszy jest „Die Welt als Wille und Vorstellung“ (Świat jako wola i przedstawienie).

Uznawał **fenomenalizm**, głosząc, że świat jest wyobrażeniem jednostki. Podobnie przyczynowość, przestrzeń, czas — to tylko własności umysłu, fizjologiczne, jak je nazywał „jedyne formy aprioryczne“. Dalszą tezą fenomenalizmu jest twierdzenie, że poznajemy zawsze tylko zjawiska.

O człowieku twierdził Schopenhauer, że jest nie tylko podmiotem poznania, lecz także jego przedmiotem, stanowiąc „Ding an sich“, rzecz samą w sobie.

Woluntarystyczna metafizyka uwidoczniła się w tezach, że środkiem poznania jest samowiedza, która stwierdza istnienie **woli**, jako „osnowy natury“; jest to więc pogląd wybitnie **irracjonalistyczny**.

Cechuje filozofię Schopenhauera **pesymistyczny pogląd na świat**. Wyraża się on w tezie, że życie jest męką; środkami zaradczymi przeciw męce życia jest wyzbycie się pożądań i współczucie dla innych, oraz sztuka i kontemplacja.

Idealistyczna filozofia niemiecka znalazła naśladowców i we Francji. Działali tu tzw.

5. METAFIZYCY (SPIRYTUALIŚCI) FRANCUSCY.

Spośród nich żaden nie wytworzył oryginalnego systemu filozoficznego. Najwybitniejsi to:

Maine de Biran (XVIII/XIX w.),

który uznał bezpośrednie odczucie jaźni za podstawę poznania metafizycznego. W sferze życia psychicznego wyróżnił wolę i opór jako rodzaje wysiłku, będącego pierwotną postacią życia psychicznego; wysiłek jest według de Birana źródłem poznania podmiotów i przedmiotów.

Victor Cousin (XIX w.)

przeniósł na teren francuski poglądy Hegla.

Felix Ravaisson

podkreślił rolę wolnej woli odnajdywanej w psychice.

Zebranie. Okres ponownych systemów stoi całkowicie pod znakiem filozofii idealistycznej. Systemy wytworzyli jedynie filozofowie niemieccy:

1. Fichte,
2. Schelling,
3. Hegel,
4. Schopenhauer.

Ich systemy przenieśli na teren Francji

5. Spirytualiści francuscy,

a na teren Polski

6. Metafizycy polscy.

O tych ostatnich mowa jest w rozdziale pn. „Filozofia w Polsce“.

5. Okres krytyczny najnowszej filozofii (od połowy wieku XIX do czasów dzisiejszych).

Brak perspektywy historycznej uniemożliwia jakkolwiek selekcję między tak licznie i różnorodnie reprezentowanymi dziś i do niedawna poglądami filozoficznymi. W niektórych z nich można już było dokonać wyłuskania ziaren oryginalności i odrzucić cechy nieistotne. W większości jednak wypadków zbyt krótka odległość czasowa uniemożliwia przeprowadzenie takiej syntezy, dlatego też ograniczyć się musimy jedynie do skatalogowania niektórych filozofów i ich poglądów.

Wyróżnić się jednak dadzą dwa zasadnicze kierunki w filozofii drugiej połowy wieku XIX i pierwszego ćwierćwiecza wieku XX. Tymi kierunkami są: a) minimalizm, b) maksymalizm.

A. M I N I M A L I Z M

reprezentowany był przez wiele rozmaitych kierunków filozoficznych, między innymi przez

1. POZYTYWIZM,

którego przedstawicielem był

August COMTE (1798—1857).

Znany ten twórca pozytywizmu społecznego opracował szczegółowo problematykę filozofii. Twierdził, że filozofia zajmuje się tylko przedmiotami rzeczywistymi, ciałami, i ich jedynie dotyczy wiedza, której obojętna jest psychika. Zadaniem filozofii jest klasyfikacja nauk.

Obszernie rozwinął Comte swe poglądy socjologiczne. Wyróżnił on w rozwoju ludzkości 3 fazy:

1. teologiczną,
2. metafizyczną,
3. pozytywną — intelektualną.

Badaniom socjologicznym nadał szczególną wagę, uznając je za podstawę wszelkich badań z innych zakresów filozofii.

Ludzkość była celem i przedmiotem rozważań tego filozofa; głosił on hasło zastąpienia teologii — religią ludzkości.

Wśród licznych jego następców i uczniów wymienić należy przede wszystkim:

Hipolita Taine'a,
Haralda Höffdinga, oraz
T. G. Masaryka.

Dalsze ogniwo w łańcuchu minimalizmu stanowił

2. EMPIRYZM ANGIELSKI,

który począł się rozwijać jeszcze w XVIII wieku. Krzewił ten pogląd

James Mill (XVIII/XIX w.),

uznając psychologiczny empiryzm, sensualizm i fizjologizm, tj. tezę, że wrażenia, jakie odbieramy, polegają na procesach chemicznych.

Jeremy Bentham

głosił **utilitaryzm**; miarą słuszności i prawdziwości jest największe szczęście największej ilości ludzi.

John Stuart Mill

głosił: empiryzm w teorii poznania,
asocjacionizm w psychologii,
utylitaryzm w etyce.

3. EWOLUCJONIZM

reprezentował

Herbert SPENCER (1820—1903).

Poglądy jego stanowiły filozoficzne uzasadnienie powszechnie uznawanego już w ówczesnym świecie naukowym ewolucjonizmu przyrodniczego, którego twórcą był **Karol Darwin**.

Spencer głosił, że cały ustrój świata może być wytłumaczony jako wytwór rozwoju. Aby rozwój ten ściśle określić sprecyzował Spencer tzw. **prawo rozwoju**: w każdym układzie różnicują się części i przez to układ przechodzi w stan coraz bardziej uporządkowanej różnorodności.

Mimo, że Spencera zaliczamy do minimalistów, w poglądach jego jednak dadzą się wyróżnić **aspiracje maksymalistyczne**, objawiające się w chęci podporządkowania całego świata jednemu prawu rozwoju.

W Niemczech w tym czasie rozwinęły się dwa prądy maksymalistyczne. Jeden to

4. NEOKRYTYCYZM (Neokantyzm),

reprezentowany przez

Friedricha Alberta LANGEGO (XIX w.).

Do krytycyzmu Kanta, którego był gorliwym wyznawcą i zwolennikiem, dodał 2 nowe tezy: 1) w krytyce poznania: materia, siła, atom itd. — to jedynie subiektywne wytwory umysłu; 2) w etyce: postulaty etyki to fikcje; zagadnienia etyczne rozwiązuje nie nauka, ale ideał.

Z neokantystów wymienić należy następujących:

1. Herman Cohen,
2. Paul Natorp,
3. Wilhelm Windelband.

Drugim poglądem minimalistycznym w Niemczech był

5. EMPIRIOKRYTYCYZM (pozytywizm niemiecki).

Stworzyli go:

Richard Avenarius (XIX w.),

Ernst Mach (XIX/XX w.),

Wilhelm Schuppe (XIX/XX w.).

Do znanych już też pozytywizmu dodali nowe. Drogą krytyki idealizmu pragnęli uzasadnić pogląd pozytywizmu, że fakty obiektywne są jedynym punktem wyjścia wiedzy. Wiedzę pragnęli oprzeć na **czystym doświadczeniu**. Ważna jest ich teza, że zadaniem nauki jest wyłącznie opis, ale opis ekonomiczny.

Niemiecki pozytywizm znalazł gorących zwolenników wśród niektórych dzisiejszych filozofów w Polsce.

We Francji natomiast rozwinął się jako system minimalistyczny

6. KONWENCJONALIZM,

reprezentowany przez

Henri POINCARÉ'GO (1853—1912).

Ważkie jego poglądy z dziedziny metodologii nauk wpłynęły na koncepcję nauki u wielu filozofów, m. in. również polskich.

W **fakcie naukowym** mamy złożony proces eliminacji błędów, korekty itp. — nie jest on przeto wiernym odtworzeniem doświadczenia. Podobnie prawa naukowe nie są odtworzeniem rzeczywistości; wszelkie teorie są jedynie konwencją, umową — stąd nazwa **konwencjonalizmu**.

Znane są również prace Poincaré'go z dziedziny psychologii twórczości.

Na gruncie amerykańskim powstał

7. PRAGMATYZM,

którego twórcą byli

William James (XIX/XX w.) i

F. C. S. Schiller (ur. w XIX w.).

Ich tezą jest myśl, że jedynie życiowa przydatność i użyteczność stanowi kryterium nauki. Prawdziwe — według pragmatyzmu — jest to, co jest skuteczne.

B. M A K S Y M A L I Z M

zrealizował się w dwóch postaciach: w krytyce minimalizmu i w metafizyce.

1. KRYTYCY MINIMALIZMU

są nazbyt liczni by można szczegółowo omówić ich poglądy. Wymienimy jedynie, że krytyka minimalizmu przejawia się w następujących doktrynach filozoficznych:

- 1) w aprioryźmie fenomenologów (Husserl, Scheler);
- 2) w dynamizmie, głoszącym odrębność życia, witalizm i finalizm (Guyau, Bergson, Driesch);
- 3) w woluntaryźmie, skierującym się przeciw asocjacionizmowi w psychologii (Wundt, James);
- 4) w indeterminizmie, głoszącym wolność woli (Liebmann, Eucken);
- 5) w antypsychologizmie, uznającym odrębność logiki (Husserl, „Logische Untersuchungen“);
- 6) w poglądzie, głoszącym odrębność etyki (Fr. Brentano);
- 7) w poglądzie, głoszącym odrębność nauk humanistycznych (Dilthey, Rickert); wreszcie
- 8) w pluralizmie, występującemu przeciw jednemu prawu i jedności zjawisk (Simmel, Scheler, Boutroux).

2. METAFIZYCY

dali na miejsce minimalistycznych teorii systemy własne, oparte w głównej mierze na ontologii.

Do maksymalistów zaliczyć należy

Herberta SPENCERA,

którego poglądy omówiliśmy już poprzednio.

Twórcą własnego systemu filozoficznego był
Fryderyk NIETZSCHE (1844—1900).

Poglądy jego oparte były na indywidualizmie i arystokracji. Rozróżnił on dwa typy ludzi: pana i niewolnika; moralność pana i moralność niewolnika — to dwie najzupełniej odrębne rzeczy (**arystokracyzm**).

Indywidualizm uwidocznił się w nietzscheańskiej koncepcji **nadczłowieka** — ideału dostojności i mocy.

I jeszcze jedna teza: osnową życia jest wola mocy (Wille zur Macht).

Tym poglądom zawdzięczałby — gdyby żył — Nietzsche fakt, że narodowy socjalizm w Niemczech uznał go (mimo słowiańskie pochodzenie) za reprezentatywnego filozofa dzisiejszych Niemiec.

We Francji reprezentuje metafizykę

Henri BERGSON (ur. 1859).

Poddał on krytyce poznanie rozumowe, i w jej konsekwencji uznał **intuicję** za metodę poznania rzeczywistości, nieskończenie różnorodnej i zmiennej. Rzeczywistość cechuje tzw. „pęd życiowy“ (élan vital).

Jądro filozofii Bergsona mieści się w tezie, że intuicja jaźni i intuicja świata zewnętrznego odkrywają rzeczywistość.

Filozofia Bergsona jest dowodem, że **irracjonalizm** — mimo wielu wieków jego krytyki naukowej — znajduje wyznawców nawet w dzisiejszej myśli filozoficznej.

Zebrańie. Krytyczny okres filozofii drugiej połowy XIX-go stulecia i pierwszego ćwierćwiecza wieku XX-go wyłonił dwa główne kierunki filozoficzne:

- A. minimalizm,
- B. maksymalizm.

Różnorodne były kierunki minimalistyczne. Wymienić wśród nich należy:

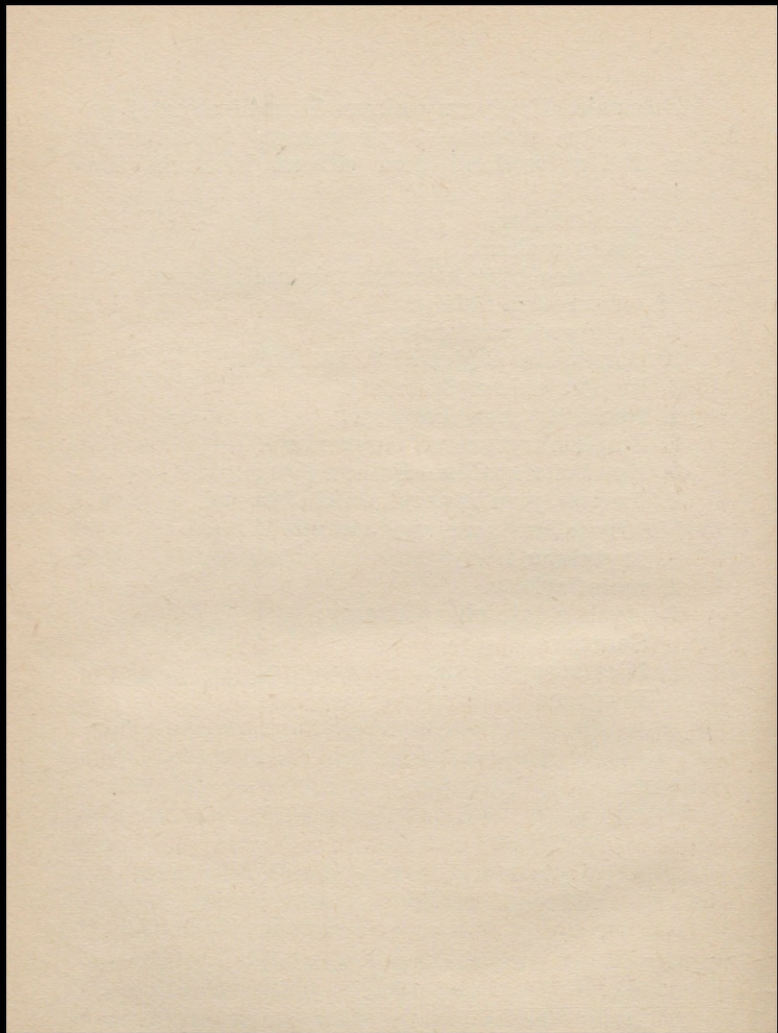
1. Pozytywizm Comte'a,
2. Empiryzm angielski J. St. Milla,
3. Ewolucjonizm Spencera,
4. Neokrytycyzm Langego,
5. Empiriokrytycyzm Avenariusza,
6. Konwencjonalizm Poincaré'go,
7. Pragmatyzm amerykański Jamesa.

Maksymalizm przejawiał się wśród

1. krytyków i
2. metafizyków.

Do tych ostatnich zaliczamy:

Spencera,
Nietzschego, oraz
Bergsona.

DZIEJE FILOZOFII W POLSCE.

Warunki rozwoju filozofii w Polsce nie były doskonałe. Późny chrzest, którego wynikiem było złączenie kultury Polski z kulturą zachodnio-europejską, spowodował zarazem spóźnienie kulturalne Polski, zwłaszcza w średniowieczu i pierwszych stuleciach epoki nowożytnej. Znajdywały się jednak dość często umysły, które nie tylko przyswajały Polsce obce teorie i systemy filozoficzne, ale własnym dorobkiem przyczyniały się do zwiększenia wkładu Polski w kulturę międzynarodową.

Filozofia średniowieczna.

Reprezentantem filozofii średniowiecznej w Polsce był do wieku XIV-ego **Witelo**, uznający neo-platońską koncepcję bytu. Wsławił się swą „Optyką“, w której dał podstawy empiryczne nauce o przyrodzie.

Od XIV stulecia filozofia znalazła wielu reprezentantów różnych swych wówczas odmian. I tak:

viam modernam uprawiali: Mateusz z Krakowa, Jakub z Paradyża, Benedykt Hasse;

via antiqua miała przedstawicieli w osobach filozofów: Jana z Głogowa i Michała z Wrocławia;

skotyzm głosili Michał Twaróg i Jan Stobnicy

W XV wieku uprawiał Marcin Król **przyrodonawstwo empiryczne**,

Filozofia nowożytna.

Bogato przedstawiała się polska filozofia odrodzenia, a to dzięki różnorodności stanowisk filozoficznych wśród Polaków owego okresu.

Humanizm znalazł wczesnych propagatorów w arcybiskupie Grzegorzu z Sanoka i w osiadłym w Polsce Włochu, Filipie Kallimachu Buonacorsim.

Sebastian Petrycy z Pilzna i Andrzej Glaber z Kobylina pracowali nad popularyzacją **Arystotelesa**.

Stoicyzm znalazł zwolenników w Jakubie Górskim i Adamie Burskim.

Nauki specjalne uprawiał Mikołaj Kopernik, który swoim przewrotem dokonany w kosmografii rozślawił imię polskie na całym świecie.

Teorie polityczne głosili Jan Ostroróg i Andrzej Frycz Modrzewski.

Po tak bujnym rozkwicie filozofii renesansowej nastąpił w Polsce w XVII wieku całkowity jej upadek i zastój, spowodowany zagarnięciem całej prawie kultury narodowej, zwłaszcza filozoficznej, przez Jezuitów. Krzewili oni wyłącznie scholastykę, wszelkie inne teorie, dawno już na zachodzie uznane, okrzykując jako herezję.

Dopiero **wiek oświecenia i krytycyzmu** znalazł w Polsce podatny grunt pod swe poglądy.

Oświecenie reprezentowali: Jan Śniadecki, Stanisław Staszic i Hugo Kołłątaj.

Kantyzm: Jędrzej Śniadecki, Józef Kalasanty Szaniawski i Feliks Jaroński.

Filozofia szkocka zdrowego rozsądku miała zwolennika w osobie kantysty zarazem, Jędrzeja Śniadeckiego.

Idealistyczna filozofia ponownego okresu systemów w pierwszej połowie wieku XIX-go kształtowała się w wielkiej mierze także w Polsce, jako tzw. **polska filozofia mesjanistyczna**. Uwarunkowało ją ciężkie położenie Polski, której obywatele, gnębieni przez zaborców, jedynie w mesjaniźmie znaleźć mogli filozoficzną otuchę.

Józef Maria HOENE-WROŃSKI (XVIII/XIX w.)

głosił teorię absolutu, pokrewną idealistycznym systemom niemieckim.

Józef GOŁUCHOWSKI (XIX w.)

był teoretykiem romantyzmu; głosił supremację uczucia i intuicji nad rozumem.

Bronisław TRENTOWSKI (1808—1869)

uznawał uniwersalność filozofii. Mimo, że był z gruntu heglistą, pragnął dokonać słowiańskiej syntezy realizmu i idealizmu.

Karol LIBELT (XIX w.)

odnalazł cechę słowiańskości w posiadaniu wiedzy praktycznej, którą nazwał „umem“, a którą uznał za najwyższy szczebel umysłu.

Józef KREMER (XIX w.)

był heglistą pod względem metody, realistą zaś pod względem treści.

August hr. CIESZKOWSKI

uznał za istotę bytu wolę i czyn; wprowadził tym samym (podobnie jak Gołuchowski) czynnik irracjonalistyczny do filozofii polskiej.

Mesjanistą praktykiem był

Andrzej TOWIAŃSKI (1799—1878).

Według niego świat to zespół duchów nieśmiertelnych (wysłanników Bożych), które rozwijają się w stałej łączności wzajemnej.

Szereg mesjanistów polskich zamyka

Adam MICKIEWICZ (1798—1855),

który do koncepcji rozwoju świata wprowadza czynnik moralny, aktywny, uczuciowy.

Filozofia polska w końcu XIX w. i w początkach wieku XX-go, podobnie jak i na zachodzie Europy, rozwijała się w dwóch kierunkach.

Minimalizm reprezentowali:

popularyzator:

1. Henryk Struwe,

pozytywiści:

2. Józef Supiński,

3. Dominik Szulc,

4. Julian Ochorowicz,

5. Aleksander Świętochowski,

6. Piotr Chmielowski;

neopozytywiści:

7. Edward Abramowski,

8. Władysław Heinrich,

9. Adam Marburg,

10. Władysław Weryho;

uprawiali specjalne badania filozoficzne:

11. ks. Stefan Pawlicki,

12. Maurycy Straszewski,

13. Kazimierz Twardowski,

Maksymalizm znalazł zwolenników w osobach.

1. Wincentego Lutosławskiego — mesjanisty,
2. Mariana Morawskiego T. J. — reprezentanta filozofii katolickiej.

Należy wymienić jeszcze Stanisława Brzozowskiego — jako odbiorcy nowych prądów umysłowych

Filozofia doby dzisiejszej.

Po wojnie światowej, która przyniosła Polsce tak upragnioną wolność, polska myśl filozoficzna poczęła rozwijać się w szybkim tempie, wysuwając się dzięki swoim rezultatom na czoło filozofii światowej. Spóźnienie kulturalne, o jakim mówić można było jeszcze nawet w wieku XIX, zniknęło zupełnie, ustępując miejsca pracy samodzielnej, często nawet awangardowej.

Wśród filozofów polskich wymienić musimy przede wszystkim **Kazimierza Twardowskiego**, zmarłego w r. 1938. Badaniami swoimi z dziedziny ontologii i logiki („O istocie pojęć“ i w. i.) oraz psychologii wślawił się na całym świecie. Był uczniem Franciszka Brentany, ale sam wychował prawie wszystkich działających dziś na chlubę polskiego imienia pionierów myśli filozoficznej. Uczniem jego jest prof. **Władysław Witwicki**, psycholog i estetyk, szerokością horyzontu umysłowego wprawiający w głęboki podziw. Prof. **Kazimierz Ajdukiewicz** badaniami z dziedziny semantyki i logiki matematycznej zasłynął w świecie naukowym; wyznając pogląd, będący synkretyzmem wyrosłym na podłożu neopozytywizmu i konwencjonalizmu (tzw. radykalny konwencjonalizm) zbliża się do tzw. „Wiener Kreis“

(koła wiedeńskiego), grupującego pozytywistów doby dzisiejszej. Prof. **Władysław Tatarkiewicz** pracuje nad problemami z dziedziny historii filozofii i historii sztuki. Prof. **Mieczysław Kreutz**, psycholog, swymi pracami krytycznymi kładzie podwaliny pod gmach nowej psychologii. Prof. **Kazimierz Kotarbiński** opracowuje dziedzinę logiki i metodologii, kładąc szczególny nacisk na jasność terminów, używanych w nauce. W ontologii reprezentuje on tzw. reizm, tj. pogląd, że istnieją jedynie rzeczy.

Wszechstronnym umysłem, ogarniającym dziedzinę zarówno filozofii ścisłej (logiki matematycznej i metodologii), jak i teorii sztuki (malarstwo) jest prof. **Leon Chwistek**. W całym szeregu pism naukowych („Granice nauki”) i polemicznych walczy z obскурantyzmem, nie szczędzącym nawet tak poważnej wiedzy, jaką jest filozofia.

Obok tych uczonych, przeważnie o nastawieniu pozytywistycznym, pracuje prof. **Roman Ingarden**, uczeń i współpracownik Husserla, twórcy fenomenologii. Badania jego z pogranicza filozofii i teorii literatury („Das litterarische Kunstwerk”) są nadzwyczaj cenne i stanowią pozytywny wkład w filozofię doby dzisiejszej.

W tym to środowisku pracuje twórczo młode pokolenie, które znajduje podatny i żyzny grunt pod badania naukowe. Należy dodać, że prace ich idą przeważnie w kierunku badań z dziedziny logiki i metodologii.

K o n i e c.

SPIS TREŚCI.

	str
Podział historii filozofii	5
Filozofia starożytna	7
I. Okres powstawania i rozwoju filozofii	7
1. Jońscy filozofowie przyrody	8
Thales z Miletu	8
Anaxymander z Miletu	9
Anaxymenes	9
2. Heraklit z Efezu	10
3. Eleaci	10
Parmenides z Elei	10
Zenon z Elei	11
Euklides	12
4. Syntetycy	13
Empedokles	13
Anaxagoras	13
Demokryt i atomiści	13
5. Pitagorejczycy	15
Pitagoras z Samos	15
Zebranie	17
II. i III. okres oświecenia i systemów	17
1. Sofiści	18
Protagoras z Abdery	18
2. Sokrates	19
3. Cynicy i Cyrenaicy	20
4. Platon	21
5. Arystoteles	27
Zebranie	32
IV. Okres hellenistyczny, okres szkół	32
1. Stoicy	33
2. Epikur z Samos	34
3. Sceptycyzm	35
V. Okres synkretyzmu	36

	str.
1. Filon z Aleksandrii	37
2. Neoplatończycy	37
Plotyn	37
Filozofia chrześcijańska	38
Patrystyka	39
Apologeci	39
Tertulian	39
Patrystyka systematyczna	39
1. Gnostycy	39
2. Orygenes	40
3. Grzegorz Nysseński	41
4. Św. Augustyn	41
Filozofia średniowieczna	43
I. Okres rozwoju filozofii średniowiecznej	43
Filozofia chrześcijańska	44
1. Panteizm Szkota Eriugeny	44
2. Scholastyka Anzelma z Aosta	45
3. Mistycyzm św. Bernarda	46
4. Syntetycy	46
Hugon od św. Wiktora	46
Ryszard od św. Wiktora	46
Spór o uniwersalia	47
5. Dialektycy (Piotr Abelard)	48
6. Humaniści z Chartres	49
Filozofia arabska	50
1. Perypatetycy	50
Awicenna	50
Awerroës	51
2. Mottekalemini	51
3. Sceptyczni mistycy (Algazel)	51
II. Okres systemów średniowiecznych	52
I. Arystotelizm	53
a) heterodoksalny	53
1. Aleksandryzm	53
2. Awerroizm łaciński	53
b) ortodoksalny	54
Św. Tomasz z Akwinu	54
II. Augustynizm XIII w. (platonizm)	57
Św. Bonawentura	57
Empiryzm średniowieczny	57
Roger Bacon	57

III. Synteza augustynizmu z tomizmem (skotyzm)	58
Duns Szkot	58
Zebranie	58
III. Okres krytyki średniowiecznej	59
1. Krytycyzm Ockhama	59
2. Mistycyzm Eckharta	61
Zebranie	62
Filozofia nowożytna	63
I. Okres przygotowawczy (Odrodzenie)	64
1. Humaniści	64
2. Renesansowa filozofia przyrody	65
Giordano Bruno	66
3. Metodologia przyrodoznawstwa	67
Franciszek Bacon	67
4. Naturalny system kultury	69
Religia naturalna (deizm)	69
Naturalne prawo (Grocjusz)	70
Zebranie	70
II. Okres systemów nowożytnych	71
A. Uczeni — metodologowie	71
1. Galileo Galilei	71
2. Izaak Newton	72
B. Filozofia systematyczna	73
1. René Descartes (Kartezjusz)	73
2. Blaise Pascal	75
3. Mikołaj Malebranche	76
4. Thomas Hobbes	77
5. Baruch Spinoza	78
6. Gottfried Wilhelm Leibniz	79
Zebranie	80
III. Okres oświecenia i krytyki	80
A. Oświecenie empirystyczne	81
1. John Locke	81
2. Anthony Shaftesbury	83
3. George Berkeley	83
4. David Hume	84
5. Wolter	86
6. Julien de La Mettrie (materializm)	87
7. Étienne de Condillac (sensualizm)	87
8. Jean d'Alembert (pozytywizm)	88
B. Oświecenie racjonalistyczne	89
9. Christian Wolff	89

	str.
C. Odwrót od oświecenia	90
10. Jan Jakub Rousseau	90
11. Szkoła Szkocka Tomasza Reida	91
D. Krytycyzm	92
Immanuel Kant	92
Zebranie	95
IV. Okres ponownych systemów	96
1. Johann Gottlieb Fichte	97
2. Friedrich W. Joseph Schelling	98
3. Georg W. Friedrich Hegel	98
4. Artur Schopenhauer	100
5. Metafizycy (spirytualisci francuscy)	101
Maine de Biran	101
Victor Cousin	101
Felix Ravaisson	101
Zebranie	101
V. Okres krytyczny najnowszej filozofii	102
A. Minimalizm	102
1. Pozytywizm Augusta Comte'a	102
2. Empiryzm angielski	103
James Mill	103
Jeremy Bentham	103
John Stuart Mill	104
3. Ewolucjonizm Herberta Spencera	104
4. Neokrytycyzm Fr. A. Langego	104
5. Empiriokrytycyzm	105
Richard Avenarius	105
Ernst Mach	105
Wilhelm Schuppe	105
6. Konwencjonalizm Henri Poincaré'go	106
7. Pragmatyzm	106
William James	106
F. C. S. Schiller	106
B. Maksymalizm	106
1. Krytycy minimalizmu	107
2. Metafizycy	107
Herbert Spencer	107
Fryderyk Nietzsche	108
Henri Bergson	108
Zebranie	109
Dzieje filozofii w Polsce	111
Filozofia doby dzisiejszej	115

